

**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
Історичний факультет
Кафедра історії Центральної та Східної Європи**

к. і. н. Папакін А. Г.

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ КОМПЛЕКС

з предмету:

**«ДАВНЯ ІСТОРІЯ НАРОДІВ ПІВДЕННО-СХІДНОЇ
І ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ»**

для студентів денної форми навчання

галузь знань:	03 Гуманітарні науки
спеціальність:	032 Історія та археологія
освітній рівень:	перший (бакалаврський)
освітня програма:	Східноєвропейські історичні студії
вид дисципліни:	обов'язкова

КИЇВ – 2021

Папакін Артем Георгійович.

Навчально-методичний комплекс «Давня історія народів Південно-Східної та Центральної Європи»: програма курсу, завдання для самостійної роботи та рекомендована література. – Київ, 2021.

Затверджено на засіданні кафедри історії Центральної та Східної Європи
протокол № 7 від 19 квітня 2021 р.

Затверджено Навчально-методичною комісією історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
протокол № 6 від 18 червня 2021 р.

Затверджено Вченою радою історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
протокол № 14 від 24 червня 2021 р.

© Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2021

© Історичний факультет, 2021

© Папакін А. Г., 2021

ЗМІСТ

Передмова. Мета та завдання навчальної дисципліни.....	4
Організація оцінювання.....	7
Методика самостійної роботи з навчальної дисципліни.....	10
Програма навчальної дисципліни.....	13
Структура навчальної дисципліни.....	18
Завдання для самостійної роботи.....	19
Орієнтовна тематика рефератів.....	25
Плани семінарських занять.....	26
Питання на екзамен.....	38
Довідкові матеріали.....	39
Хронологія.....	51
Рекомендовані джерела та література.....	54

ПЕРЕДМОВА.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Історія народів Центральної і Південно-Східної Європи в давнину є невід'ємною складовою історії європейської праісторії, історії античності і раннього середньовіччя. Це спричиняє необхідність розуміння історичних процесів і явищ, що відбувалися в центральноевропейському і балканському регіоні від найдавніших часів до раннього середньовіччя. Ці процеси і явища давньої історії не лише були відголосом подій, що відбувалися у центрах середземноморської цивілізації, а й нерідко самі брали початок у Центральній чи Південно-Східній Європі. Варто згадати хоча б, що заселення Європи людиною сучасного фізичного вигляду відбулося через Балкани та центральноевропейський регіон; Балкани стали першим місцем поширення відтворювального господарства в неоліті; найдавніші на континенті знахідки виробів з рудного заліза знайдені також у цьому регіоні. Навіть у писемний період історії регіон Південно-Східної і Центральної Європи неодноразово ставав вихідним центром кардинальних для історії всього континенту подій, таких як Велике переселення народів. Таким чином, стає зрозумілим, що погляд на цей регіон Європи як на периферію того, що відбувалося на Заході чи на Півдні Європи, є занадто спрощеним.

Великою мірою таке ставлення до центральноевропейського і балканського регіону в західній історіографії спричинене періодом «холодної війни», коли Захід і Схід Європи були штучно роз'єднані через політичне протистояння західного та радянського світів. Однак частково такий стан речей викликаний нерівномірною репрезентацією різних регіонів Європи у давніх джерелах. Якщо події давньої історії осередків античної цивілізації – Близького Сходу, Єгипту, Китаю, Індії, Греції та Риму – достатньо добре відомі і увійшли у шкільні підручники, то про синхронні події у Центральній та Південно-Східній Європі ми знаємо менше. Водночас, систематизація даних античних і ранньосередньовічних повідомлень про Центральну і Південно-Східну Європу та археологічні відкриття останніх років дозволяють виділити як певні особливі риси розвитку населення цього регіону, так і притаманні всій Європі події і явища, що поширювалися на Балкани і Центральну Європу.

Саме це спричиняє необхідність вивчення особливостей балканської і центральноевропейської хронології, обставин переходу до історичних і археологічних періодів (кам'яного, бронзового віків, античного, елліністичного, гальштатського, латенського, римського, пізньоантичного, ранньосередньовічного періодів), зв'язку населення регіону з іншими регіонами Європи та Азії, залежності історичних процесів у регіоні від історичних

процесів у світі, ролі об'єктивного й суб'єктивного факторів в історії цього регіону Європи, а також процесів, факторів та ідей, що спричинили специфіку розвитку Центральної та Південно-Східної Європи в давнину та їх вплив на подальший розвиток регіону і Європи загалом.

Мета дисципліни – формування у студентів системних знань про основні етапи історичного розвитку народів центральноєвропейського і балканського регіону в контексті історії Європи, міграційних процесів та культурного розвитку, особливостей розвитку регіону Центральної та Південно-Східної Європи загалом та її субрегіонів у давні часи.

Завдання – виробити у студентів вміння аналізувати й узагальнювати історичний матеріал, оцінювати найважливіші події та явища в історії населення Центральної та Південно-Східної Європи через аналіз джерельних даних; виробити вміння знаходити, критично аналізувати, систематизувати і узагальнювати потрібну інформацію щодо особливостей розвитку регіону в давнину; сформувати навички застосовувати набуті знання для практичного використання. Таким чином, знання особливостей розвитку Центральної Європи та Балкан у давні часи має значний світоглядний аспект, розширюють загальний інтелектуальний рівень студента. У курсі пропонується забезпечити три рівні знання: морфологічний (факт), семантичний (зміст факту), прагматичний (оцінка історіографічна і власна студента).

В результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен **знати:**

- основні джерела та літературу з давньої історії Центральної та Південно-Східної Європи;
- періодизацію історії регіону від найдавніших часів до ранньосередньовічного періоду;
- особливості міграційних процесів у регіоні, етнічну ситуацію в Центральній та Південно-Східній Європі у давнину;
- специфіку культурного розвитку населення Центральної та Південно-Східної Європи у давні часи;
- державні утворення на території регіону в період античності та раннього середньовіччя;
- вплив, місце та роль загальноєвропейських та світових історичних процесів на розвиток населення регіону;
- причини специфіки розвитку Південно-Східної та Центральної Європи від кам'яного віку до ранньосередньовічного періоду.

вміти:

- працювати з комплексом письмових, археологічних і зображувальних джерел;
- аналізувати і узагальнювати історичний матеріал, оцінювати найважливіші події та явища;
- зіставляти історичні події, процеси з епохами, орієнтуватися в науковій періодизації історії;
- застосовувати набуті знання для прогнозування суспільних процесів.
- вести самостійні дослідження в межах дисципліни;
- застосовувати на практиці знання, отримані в процесі навчання;
- надавати кваліфіковані консультації з проблемних питань, що вивчаються в межах курсу.

Навчальна дисципліна «Давня історія народів Південно-Східної і Центральної Європи» є складовою циклу професійної підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр», є нормативною і додатковою для ряду спеціальних дисциплін освітньої програми «Історія Центральної та Східної Європи». Дисципліна є складовою циклу професійної підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр», безпосередньо пов'язана з дисциплінами «Етногенез народів Східної Європи», «Давня історія народів Східної Європи», «Давня та середньовічна історія України», «Археологія та праісторія», «Історія Давньої Греції. Історія Давнього Риму», «Історія християнської церкви і християнізації Європи».

ОРГАНІЗАЦІЯ ОЦІНЮВАННЯ

Контроль знань студента здійснюється за модульно-рейтинговою системою. Зміст курсу поділений на 2 змістових модулі. У змістовий модуль 1 входять теми 1–8, у змістовий модуль 2 – теми 9–15. Кожний змістовий модуль включає в себе лекції, семінари і самостійну роботу студентів, які завершуються рейтинговим контролем рівня засвоєння знань програмного матеріалу даної частини курсу. Обов'язковим для екзамену в II семестрі є набрання студентами 20 балів за поточну роботу (семінарські заняття, модульний контроль 1–2).

Оцінка успішності знань студентів здійснюється у двох формах: поточний контроль (робота на семінарських заняттях, контрольні роботи) і підсумковий контроль (письмовий екзамен). Загальна сума балів – 100 (з них: поточний модульний контроль – 60 балів, підсумковий – 40 балів). Загальну кількість балів студента формують семестрові бали, отримані з усіх тем двох змістових модулів: бали, отримані за модульні контрольні роботи (у формі тестування); бали, отримані за виконання індивідуальних завдань; бали, отримані за роботу на семінарських заняттях, а також бали, отримані за письмовий екзамен.

Змістовий модуль 1. Населення Центральної та Південно-Східної Європи у кам'яну, бронзову та ранню залізну добу			Змістовий модуль 2. Особливості розвитку населення Південно-Східної та Центральної Європи у римський та ранньосередньовічний періоди			Екзамен
31 заліковий бал (максимум)			29 залікових балів (максимум)			40 балів (максимум)
Семінарські заняття	Самостійна робота (реферат)	Модульний контроль	Семінарські заняття	Самостійна робота (реферат)	Модульний контроль	
16 максимум	4 максимум	11 максимум	14 максимум	4 максимум	11 максимум	

Упродовж семестру оцінюється робота студента під час кожного семінару (доповідь, доповнення, участь у дискусії). Під час семінару студент має можливість отримати від 1 до 4 балів. Критеріями оцінювання відповіді студента під час семінару є:

- повнота розкриття питання 1-2 бали;
- логіка викладення 1 бал;
- аналітичні міркування, вміння робити висновки 1 бал.

Виконані індивідуальні завдання (реферати) студент подає викладачеві не пізніше ніж за тиждень до проведення модульного контролю з відповідного Змістового модулю, зокрема, **Індивідуальне завдання 1** – остання декада березня, а **Індивідуальне завдання 2** – остання декада травня.

Критерії оцінки Індивідуального завдання:

- глибоке розкриття проблеми 4 бали;
- тема розкрита неповно 3 бали;
- реферат суто компілятивного рівня 2 бали;
- розкритий лише окремий аспект 1 бал.

Теми рефератів студенти обирають самостійно, орієнтуючись на перелік тем, запропонованих викладачем.

Після завершення відповідно Змістового модулю 1 і Змістового модулю 2 проводяться **модульні контрольні роботи (МК)**, зокрема, **Контрольна робота ЗМ1** (9-й тиждень) і **Контрольна робота ЗМ2** (17-й тиждень).

Участь студентів в контрольних заходах обов'язкова. МК проводиться у письмовій формі. Робота містить тестові завдання, правильна відповідь на кожне з яких оцінюється в 0,5 бала, та завдання з короткими відповідями, що оцінюються в 1 бал кожна. Максимальна кількість балів, яку студент може набрати за МК – 11 балів. Студент, який не виконав вимоги щодо самостійної роботи, не допускається до складання МК, і даний модуль йому не зараховується.

Умовою допуску до екзамену є отримання студентом під час семестрового оцінювання не менше ніж 20 балів (*критично-розрахунковий мінімум*). При цьому обов'язковим є успішне складання модульних контрольних робіт та виконання індивідуальних робіт, передбачених робочою програмою навчальної дисципліни. **Рекомендований мінімум** для допуску до екзамену – **36 балів**.

При простому розрахунку отримаємо:

	Семестрова кількість балів	Екзамен	Підсумкова оцінка
<i>Мінімум</i>	36	24	60
Максимум	60	40	100

У випадку відсутності студента з поважних причин відпрацювання та перездачі модульних контрольних робіт здійснюються у відповідності до «Положення про порядок оцінювання знань студентів при кредитно-модульній системі організації навчального процесу» від 1 жовтня 2010 року.

Складання екзамену є обов'язковим. Екзамен вимагає письмової відповіді. Екзаменаційний білет складається з двох питань, кожне з яких оцінюється на

максимум 20 балів.

Критерії оцінювання відповіді студента є наступними:

- відповідь повна, подане власне бачення проблеми - 19–20 балів
- повна відповідь з незначними помилками - 16–18 балів
- відповідь відображає знання фактичного матеріалу з питання - 13–15 балів
- відповідь демонструє знання фактичного матеріалу, але допущені окремі помилки - 10–12 бали
- відповідь фрагментарна, відображені лише деякі аспекти проблеми - 7–9 балів
- відповідь фрагментарна, наявні суттєві помилки при викладі фактичного матеріалу - 4–6 балів
- відповідь має значні помилки, або відсутня - 1–3 бали

Шкала відповідності оцінок за екзамен:

Відмінно / Excellent	90–100
Добре / Good	75–89
Задовільно / Satisfactory	60–74
Незадовільно / Fail	0–59

МЕТОДИКА САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Самостійна робота студентів (СРС) є основним засобом оволодіння навчальним матеріалом у час, вільний від обов'язкових навчальних дисциплін. Її мета полягає у формуванні самостійності як риси особистості і засвоєнні необхідних знань, умінь, навичок. Основними функціями СРС вважається пізнавальна, самостійна, прогностична, коригуюча та виховна. Предметом СРС є опрацювання як окремих тем програми курсу в цілому, так і деяких розділів (підрозділів) тем, написання рефератів, есе, підготовка матеріалів на семінарські заняття з використанням наукових публікацій з важливих проблем даної навчальної дисципліни. При контролі виконання завдань для самостійного опрацювання оцінці можуть підлягати:

- опрацювання тем загалом чи окремих питань;
- написання та публічний захист рефератів (есе);
- підготовка конспектів навчальних чи наукових текстів.

СРС забезпечується системою навчально-методичних засобів, передбачених для вивчення конкретної навчальної дисципліни (основна література, додаткова література, методичні матеріали). Перевірка рівня засвоєння теоретичного матеріалу, самостійно опрацьованих тем чи окремих розділів здійснюється під час семінарських занять, оцінювання індивідуальних завдань, модульних контрольних робіт, підсумкової контрольної роботи, складання заліку.

Написання студентами рефератів є обов'язковою формою самостійної роботи. В процесі підготовки дослідження студент отримує навички праці з документальними та наративними джерелами, фаховою літературою, вміння аналізувати та узагальнювати різні точки зору, висловлювати свої погляди на існуючі проблеми, застосовувати на практиці знання, отримані в процесі навчання, надавати кваліфіковані консультації з проблемних питань, що стосуються давньої історії Південно-Східної та Центральної Європи.

Під час роботи над дослідженням слід виділити декілька етапів:

- вибір теми та пошук необхідної літератури;
- вивчення та систематизація зібраних матеріалів;
- складання плану реферату;
- написання тексту реферату;
- оформлення тексту реферату.

Вибір тем реферату, пошук джерел та літератури, складання плану відбувається за консультацією студентів з викладачем. Темі рефератів обираються студентами з огляду на орієнтовний перелік тем рефератів, що

надає викладач. Студенти можуть також самостійно обрати теми рефератів, однак їх обов'язково слід узгодити з викладачем. Студенти можуть звертатися до викладача за допомогою у відборі необхідної літератури та джерел, при цьому слід орієнтуватися на запропонований викладачем перелік рекомендованої літератури до курсу. Написання текстів рефератів та їх оформлення студенти здійснюють самостійно.

Найважливіші вимоги до реферату: змістовність, логічна послідовність, органічний зв'язок викладу окремих питань. Всі теоретичні положення і висновки мають бути достатньою мірою аргументовані виважені та достовірні.

Технічні вимоги до оформлення текстів рефератів:

I. Характеристика файлу.

1. Розширення файлу – .doc або .docx; назва файлу повинна містити ім'я і прізвище виконавця, напр. «Яків_Яковенко.docx»

II. Текстовий формат.

1. Поля в документі: ліве – 3 см, праве – 1,5 см, верхнє – 2 см, нижнє – 2 см.
2. Шрифт тексту: Times New Roman, 14-й кегль (розмір шрифту).
3. Міжрядковий інтервал у тексті – 1,5.
4. Міжабзацний інтервал у тексті – 0.
5. Нумерація сторінок – праворуч зверху.
6. Текст вирівнюється по ширині сторінки, назви розділів – по центру.

III. Структура тексту і обсяг роботи.

1. Титульна сторінка, що містить назву навчального закладу, факультет, кафедри (історії Центральної та Східної Європи), тему роботи, прізвище, ім'я, по батькові студента, курс, групу, а також прізвище та ініціали викладача, який керує виконанням роботи – 1 с. (сторінка не нумерується).

2. Зміст (перелік структури роботи) – 1 с.

3. Вступ до реферату. У вступі студент робить огляд літератури та обґрунтовує вибір проблеми, дає опис предмету і об'єкту дослідження, формулює завдання роботи. – 1–2 с.

4. Основний текст роботи (два–чотири розділи) – 8–15 с.

5. Висновки до роботи. У висновках подаються загальні підсумки роботи. – 1–2 с.

6. Список використаних джерел та літератури – 1 с.

7. Додатки (за бажанням) – необмежено.

IV. Оформлення переліку джерел та літератури.

Реферат повинен бути написаний з використанням мінімум 4 наукових публікацій, бібліографічний опис яких розміщується в кінці роботи, після висновків. Посилань на ці публікації в тексті роботи не треба.

Список джерел і літератури слід оформлювати за зразком:

Джерела в електронному форматі:

1. Звернення Президента до українського народу з нагоди відзначення 100-річчя подій Української революції 1917–1921 років // Президент України. Офіційне інтернет-представництво. – 2017. – 17 березня [Електронний ресурс]: <http://www.president.gov.ua/news/zvernennya-prezidenta-do-ukrayinskogo-narodu-z-nagodi-vidzna-40434>, відвідано 08.05.2018.

Збірник документів:

2. Торгівля на Україні XIV – середини XVII століття. Волинь і Наддніпрянина / Упор. В. Кравченко, Н. Яковенко. – К.: Наукова думка, 1990. – 298 с.

Монографії:

3. *Журба О.* Київська археографічна комісія 1843–1921. Нарис історії і діяльності. – Київ: Наукова думка, 1993. – 150 с.

Статті з журналів:

4. *Аверінцев С.* Подолання тоталітаризму як проблема: спроба орієнтації // Дух і Літера. – 2001. – № 7–8. – С. 6–15.

Статті зі збірників:

5. *Прищепя О.* Населення міста Кременця в другій половині XIX – на початку XX ст.: етнодемографічна та соціально-професійна характеристика // Студії і матеріали з історії Волині / Ред. В. Собчук. – Кременець, 2009. – С. 173–183.

Статті з Інтернету:

6. *Касьянов Г.* До питання про ідеологію Організації українських націоналістів // Історична правда. – 2012. – 16 січня [Електронний ресурс]: <http://www.istpravda.com.ua/research/2012/01/16/55531/>, відвідано 26.05.2019.

Важливою складовою написання рефератів є академічна доброчесність. Реферат має бути самостійною роботою, написаною з обов'язковим особистим внеском здобувача вищої освіти. Копіювання текстів інших авторів та їхніх частин не допускається. Реферат, що носить ознаки академічної недоброчесності (плагіату), не оцінюється викладачем і не зараховується в якості самостійної роботи.

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1

Населення Центральної та Південно-Східної Європи у кам'яну, бронзову та ранню залізну добу

Вступ. Тема 1. Джерела з давньої історії Центральної та Південно-Східної Європи. Історія вивчення регіону (7 год.)¹

Предмет і завдання курсу. Джерела давньої історії Південно-Східної та Центральної Європи. Археологія. Лінгвістика. Генетика. Проблема співвідношення археологічної культури, племен письмових джерел і етносів. Етногенез і давня історія. Домодерні ідентичності у Південно-Східній та Центральній Європі. Історіографія давньої історії Південно-Східної та Центральної Європи: українська, радянська, англомова, національні історіографії країн регіону.

Тема 2. Палеоліт. Заселення Центральної Європи людиною сучасного фізичного типу. Центральна і Південно-Східна Європа у добу палеоліту і мезоліту. (7 год.)

Періодизація кам'яного віку Європи. Походження людини. Ранній і середній палеоліт у Південно-Східній та Центральній Європі. Хвилі переселення до Європи людини сучасного фізичного вигляду. Техніка верхнього палеоліту: оріньякська техніка, граветтійська техніка. Останній льодовиковий максимум у Південно-Східній та Центральній Європі. Кінець палеоліту в регіоні. Побут населення Центральної та Південно-Східної Європи у давньому кам'яному віці.

Голоцен і кліматичні зміни у Європі в добу мезоліту. Вдосконалення знарядь праці та зброї людей мезоліту. Поширення у регіоні мезолітичних технологій. Культура Лепенські Вір на Балканах. Побут, культура населення Південно-Східної та Центральної Європи доби мезоліту.

Тема 3. Населення Південно-Східної і Центральної Європи у добу неоліту. (8 год.)

Виникнення відтворювальної економіки і її поширення на Балканах. Періодизація неоліту в Центральній та Південно-Східній Європі. Неолітичні археологічні культури Балкан: Сескло, Старчево, Караново. Неоліт Центральної Європи: культури Бюкк, Кьореш/Кріш, культура лінійно-стрічкової кераміки,

¹ Загальна кількість годин з урахуванням лекцій, семінарів та самостійної роботи

культура лійчастого посуду. Проблема міграцій і поширення відтворювального господарства в Європі. Гетерогенність антропологічного типу давнього населення Європи. Структура неолітичних суспільств. Господарство, культура і побут населення Південно-Східної та Центральної Європи доби неоліту.

Тема 4. Населення Центральної і Південно-Східної Європи мідного віку. (8 год.)

Культури Південно-Східної і Центральної Європи епохи пізнього неоліту – енеоліту. Роль міді у житті населення Центральної та Південно-Східної Європи наприкінці неоліту – в енеоліті. Поселення, господарство і побут людей мідного віку Центральної Європи і Балкан. Міграційні процеси. Проблема походження і розселення Європою індоєвропейців. Мовні родини. Хвилі міграцій населення регіону. Відмінності у матеріальній і духовній культурі населення Південно-Східної та Центральної Європи у мідному віці.

Тема 5. Центральна і Південно-Східна Європа в епоху бронзи (7 год.)

Початок епохи бронзи в Європі. Нові технології. Ранні культури бронзового віку на території Балкан і Центральної Європи. Характеристика археологічних культур епох середньої та пізньої бронзи в центральнопівденносхідноєвропейському регіоні. Міграції II тис. до Р.Х. Криза бронзової доби. Походи «народів моря» і Європа. Структура суспільств, господарство, поселення і побут населення Південно-Східної та Центральної Європи епохи бронзи.

Тема 6. Ранній залізний вік у Центральній Європі (8 год.)

Поява заліза і його вплив на історичні процеси. Основні риси розвитку центральноевропейського регіону на початку залізної доби. Міграційні процеси доби раннього заліза. Кочовики у Центральній Європі епохи раннього заліза. Доба гальштату в Центральній і Південно-Східній Європі. Східний гальштат, фракійський гальштат. Розселення скіфів у Центральній Європі та на Балканах. Суспільство, побут і вірування населення регіону у першій половині I тис. до Р.Х.

Тема 7. Населення Балкан у класичний і елліністичний періоди (8 год.)

Давньогрецька цивілізація та її вплив на «варварські» народи. Грецькі колонії у Адриатиці та Західному Причорномор'ї. Історія народів Балканського півострова у часи класичної античності. Походження фракійців та іллірійців. Давня Македонія. Скіфи на Дунаї. Одриська держава. Історія Македонії і

Балканського півострова до римського завоювання. Побут і культура фракійців і іллірійців.

Тема 8. Центральноєвропейські кельти (7 год.)

Проблеми походження, історія і культура центральноєвропейських кельтів. Латенський період в історії Центральної Європи. Походи кельтів на Балкани. Переселення до Малої Азії. Кельти у Центральній Європі. Поширення кельтської культури до Східної Європи. Латенська і латенізовані культури Центральної Європи. Суспільний устрій кельтів Центральної Європи і Балкан. Побут, культура, вірування східних кельтів.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2.

Особливості розвитку населення Південно-Східної та Центральної Європи у римський та ранньосередньовічний періоди

Тема 9. Балкани у римську добу (8 год.)

Поширення римської влади за межі Італії. Стосунки Риму з іллірійцями, Македонією та грецькими полісами. Підпорядкування римлянам Адріатичного узбережжя та Македонії. Поява римлян у Фракії. Утворення провінцій Іллірик, Македонія, Мезія. Союзні Риму народи Балкан. Ліквідація Одриської держави та утворення провінції Фракія. Організація управління балканськими провінціями Римської держави. Урбанізація. Система оборони підпорядкованих територій. Господарство балканських провінцій. Римське завоювання і культура народів Балкан.

Тема 10. Римські завоювання у Центральній Європі (8 год.)

Населення Норика і Паннонії напередодні римського завоювання. Заснування римських торгових колоній на північ від Альп. Утворення провінції Норик. Іллірійська війна Октавіана. Війна Тиберія з паннонцями 12–9 рр. Паннонсько-далматське повстання і підпорядкування Паннонії Риму. Участь населення римських провінцій Центральної Європи у війнах Риму I–III ст. Норик і Паннонія під час Маркоманських війн II ст. Римська провінційна культура Норика і Паннонії, побут і духовна культура населення.

Тема 11. Північні фракійці та їхня боротьба з Римом (8 год.)

Етнографія і суспільно-політичний розвиток північних фракійців у I тис. до Р.Х. Свідчення античних авторів про гетів. Археологічні свідчення про розселення північних фракійців. Формування держави у гетів і даків. Військові

походи Бурбісти. Північні фракійці в орбіті інтересів Риму. Царство Децебала. Дакійські війни Доміціана і Траяна. Завоювання Дакії Римом, утворення провінції Дакія. «Вільні даки». Соціальна стратифікація гетського і дакійського суспільств. Поселення гетів і даків. Побут і культура фракійців на північ від Дунаю VI ст. до Р.Х. – III с. від Р.Х.

Тема 12. Східні германці в античну добу (8 год.)

Свідчення античних авторів про розселення германських племен. Археологічні культури півночі Центральної Європи та проблема їх етнічної інтерпретації. Маркомани Центральної Європи та їх походи на Рим. Готська проблема. Міграції германських племен II–III ст. Готські (Скіфські) війни. Падіння Дакії. Ситуація на дунайському кордоні Римської імперії у IV ст. Політичний устрій, соціальна стратифікація давніх германців центральноєвропейського регіону античної доби. Господарство, поселення, побут, костюм, культура германців.

Тема 13. Центральна і Південно-Східна Європа у період Великого переселення народів (7 год.)

Етнографія регіону напередодні гуннської навали. Сармати, готи, карпи у IV ст. «Держава Германаріха» та розвиток германських народів IV ст. Римські володіння у Центральній Європі та на Балканах напередодні переселення гуннів: політична, адміністративна, релігійна реформи. Походи римської армії на варварів у IV ст. Переселення до Європи гуннів. Війна гуннів з готами. Розселення готів у межі імперії. Битва під Адріанополем 378 р. Розселення гуннів у Паннонії. Гуннські походи на Балкани. Битва під Недао і розпад гуннського союзу. Пам'ятки гуннської культури у Центральній Європі. Господарство, суспільство і культура гуннів.

Тема 14. Центральна Європа у період «варварських королівств» (8 год.)

Наслідки гуннської навали для регіону. Доля бургундів, візиготів, свевів та вандалів після походів гуннів. Вихід остроготів з Паннонії. Герули і гепіди: відомості джерел, ареал розселення у IV–VII ст. Лангобарди у Центральній Європі у IV–VII ст. Переселення лангобардів до Італії. Культура населення Центральної та Південно-Східної Європи кінця епохи Великого переселення народів. Побут германських народів регіону. Поширення християнства у Центральній і Південно-Східній Європі.

Тема 15. Слов'яни у Центральній Європі. Ранньосередньовічні Балкани (7 год.)

Проблема походження слов'ян у історичній та археологічній літературі. Венеди, анти та склавіни. Ранньослов'янські археологічні культури. Походи слов'ян на Балкани. Розселення слов'ян Центральною Європою. Колонізація слов'янами Балкан. Господарство давніх слов'ян. Слов'янські релігійні вірування.

Розділ Римської імперії та його наслідки для регіону. Політика Візантії щодо «варварських» народів у IV–VII ст. Сільське господарство, ремесло і торгівля, розвиток міст. Культура ранньої Візантії. Християнство на Балканах.

Походи авар на Балкани. Переселення авар до Паннонії. Аварський каганат. Занепад Аварського каганату. «Держава Само». Проблема співіснування авар і слов'ян у Центральній Європі. Болгари і слов'яни на Балканах.

СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

№ п/п	Назва теми	Кількість годин		
		лекції	семінари	самостійна робота
<i>Розділ 1. Населення Центральної та Південно-Східної Європи у кам'яну, бронзову та ранню залізну добу</i>				
1.	Вступ. Тема 1. Джерела з давньої історії Центральної та Південно-Східної Європи. Історія вивчення регіону	1	2	4
2.	Тема 2. Заселення Центральної Європи людиною сучасного фізичного типу. Центральна і Південно-Східна Європа у добу палеоліту і мезоліту	1	2	4
3.	Тема 3. Населення Південно-Східної і Центральної Європи у добу неоліту.	2	2	4
4.	Тема 4. Населення Центральної і Південно-Східної Європи мідного віку.	2	2	4
5.	Тема 5. Центральна і Південно-Східна Європа в епоху бронзи	2	2	3
6.	Тема 6. Ранній залізний вік у Центральній Європі	2	2	4
7.	Тема 7. Населення Балкан у класичний і елліністичний періоди	2	2	4
8.	Тема 8. Центральноєвропейські кельти	2	1	4
9.	<i>Реферат з тем ЗМ1</i>	-	-	2
10.	<i>Контрольна робота з тем ЗМ1</i>	-	1	-
<i>Розділ 2. Особливості розвитку населення Південно-Східної та Центральної Європи у римський та ранньосередньовічний періоди</i>				
11.	Тема 9. Балкани у римську добу	2	2	4
12.	Тема 10. Римські завоювання у Центральній Європі	2	2	4
13.	Тема 11. Північні фракійці та їх боротьба з Римом	2	2	4
14.	Тема 12. Східні германці в античну добу	2	2	4
15.	Тема 13. Центральна і Південно-Східна Європа у період Великого переселення народів	2	2	3
16.	Тема 14. Центральна Європа у період "варварських королівств"	2	2	4
17.	Тема 15. Слов'яни у Центральній Європі. Ранньосередньовічні Балкани	4	1	2
18.	<i>Реферат з тем ЗМ2</i>	-	-	2
19.	<i>Контрольна робота з тем ЗМ2</i>	-	1	-
	ВСЬОГО	30	30	60

Загальний обсяг 120 год., в тому числі:

Лекцій – 30 год.

Семінари – 30 год.

Самостійна робота – 60 год.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1.

Населення Центральної та Південно-Східної Європи у кам'яну, бронзову та ранню залізну добу

Тема 1. Джерела з давньої історії Центральної та Південно-Східної Європи. Історія вивчення регіону.

Завдання для самостійної роботи (4 год.)

1. Центральна і Південно-Східна Європа як регіон.
2. Проблема етнічної ідентифікації археологічних джерел.
3. Проблема хронології у мовознавстві.

Контрольні запитання та завдання:

1. Які найдавніші письмові джерела з історії Центральної Європи та Балкан?
2. Хто з українських авторів досліджував давню історію Центральної та Південно-Східної Європи?
3. Назвіть основні праці з праісторії і античної історії народів Південно-Східної і Центральної Європи в західній історіографії.

Тема 2. Заселення Центральної Європи людиною сучасного фізичного типу. Центральна і Південно-Східна Європа у добу палеоліту і мезоліту.

Завдання для самостійної роботи (4 год.)

1. Хронологія заселення Європи у кам'яний вік.
2. Кліматичні зміни і розселення людини у Європі.
3. Винаходи мезолітичної доби.
4. Поняття «техніка», «традиція» і «культура».

Контрольні запитання та завдання

1. Якими шляхами потрапляли в Європу люди?
2. Назвіть основні ймовірні причини зникнення палеоантропів.
3. Чим відрізнявся розвиток матеріальної культури людини у палеоліті та мезоліті?

Тема 3. Населення Південно-Східної і Центральної Європи у добу неоліту.

Завдання для самостійної роботи (4 год.)

1. Поява відтворювального господарства.
2. Винахід кераміки і феномен «докерамічного неоліту».
3. Соціальний розвиток неолітичних суспільств Балкан: «цивілізація» чи «варварство»?

Контрольні запитання та завдання:

1. Перерахуйте основні риси неоліту.
2. Назвіть специфічне і спільне у центральноєвропейських археологічних культур з неолітом Балкан.
3. Чим спричинена «неолітична революція» – запозиченням технологій чи міграціями населення?

Тема 4. Населення Центральної і Південно-Східної Європи мідного віку.

Завдання для самостійної роботи (4 год.)

1. Винайдення виплавки міді.
2. Металеві знаряддя праці енеоліту.
3. Сучасні і давні індоєвропейські мови: ступінь спорідненості і проблеми походження.

Контрольні запитання та завдання

1. Якими були причини використання людьми мідних знарядь праці?
2. Назвіть основні «прабатьківщини» індоєвропейців за давніми і сучасними уявленнями дослідників.
3. Перерахуйте сильні і слабкі сторони степової і центральноєвропейської концепцій походження індоєвропейців.

Тема 5. Центральна і Південно-Східна Європа в епоху бронзи

Завдання для самостійної роботи (3 год.)

1. Періодизація бронзового віку в регіоні.
2. Регіональна специфіка поширення і розвитку культур бронзового віку.
3. Військова культура і військові технології бронзової доби.

Контрольні запитання та завдання

1. Перерахуйте основні компоненти бронзи.
2. Наскільки соціально стратифікованими були суспільства доби бронзи?

3. Назвіть основні напрями міграцій індоєвропейців бронзового періоду.

Тема 6. Ранній залізний вік у Центральній Європі

Завдання для самостійної роботи (4 год.)

1. Періодизація залізного віку Європи.
2. Археологічні культури Балкан і Центральної Європи раннього залізного віку.
3. Початок давньогрецької колонізації.

Контрольні запитання та завдання

1. Чому в Європі набула поширення залізна металургія і металообробка?
2. З яких причин у Центральній Європі з'явилися кочовики?
3. Назвіть перші події в історії народів регіону, відомі з письмових джерел.

Тема 7. Населення Балкан у класичний і елліністичний періоди

Завдання для самостійної роботи (4 год.)

1. Джерела з історії класичної доби Балкан.
2. Торгові шляхи та їх вплив на розвиток етнічних угруповань регіону.
3. Воєнна історія регіону в VI–III ст. до н.е.
4. Античне мистецтво Балкан.

Контрольні запитання та завдання

1. Які основні групи народів проживали на Балканах в античну добу?
2. Чи були держави у балканських народів класичної і елліністичної доби?
3. Назвіть античних авторів, які повідомляють про «варварські» народи Балкан.

Тема 8. Центральноевропейські кельти

Завдання для самостійної роботи (4 год.)

1. «Кельти», «галати» і «гали» античних джерел: проблема ідентифікації.
2. Військова справа і військові походи кельтів.
3. Кельтська релігія.

Контрольні запитання та завдання

1. Назвіть основні напрями експансії кельтів у Центральній Європі і на Балканах.

2. Назвіть кельтські етноси регіону.
3. В чому полягає специфіку «латенізованих» культур?

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2.

Особливості розвитку населення Південно-Східної та Центральної Європи у римський та ранньосередньовічний періоди

Тема 9. Балкани у римську добу (7 год.)

Завдання для самостійної роботи (4 год.)

1. Перетворення Риму на «світову державу» і початок експансії на Балкани.
2. Римська армія періоду Республіки. Участь у Іллірійських і Македонських війнах.
3. Структура римської влади епохи Республіки. Її застосування на Балканах.

Контрольні запитання та завдання

1. Хто керував Македонією під час римо-македонських війн?
2. Назвіть етноси Балкан II–I ст. до Р. Х.
3. Перерахуйте наслідки підпорядкування Балкан Риму.

Тема 10. Римські завоювання у Центральній Європі

Завдання для самостійної роботи (4 год.)

1. Торгові шляхи раннього римського часу в Центральній Європі.
2. Військова реформа Октавіана Августа.
3. Сармати у Паннонії.

Контрольні запитання та завдання

1. Назвіть причини Паннонсько-далматського повстання.
2. Хто в період Принципату міг служити у римських легіонах і хто потрапляв до допоміжних військ?.
3. Що таке «лімес»?

Тема 11. Північні фракійці та їхня боротьба з Римом

Завдання для самостійної роботи (4 год.)

1. Найбільш ранні писемні джерела про ареал розселення гетів.
2. Участь германців і сарматів у дакійських війнах.
3. Даки у Карпатах і Верхньому Подністров'ї.

4. Внутрішній розвиток Дакії після римського завоювання.

Контрольні запитання та завдання

1. Назвіть напрями експансії військово-політичного союзу Бурбісти.
2. Які були причини римо-дакійських війн?
3. Які землі були включені у склад римської провінції Дакія?

Тема 12. Східні германці в античну добу

Завдання для самостійної роботи (4 год.)

1. Етногенез давніх германців та дискусія щодо етнічної належності носіїв пшеворської, вельбарської, черняхівської археологічних культур.
2. Військова справа германців римського часу.
3. Вірування давніх германців.

Контрольні запитання та завдання

1. Перерахуйте характерні елементи матеріальної культури германців.
2. Коли було відкрито пам'ятки вельбарської культури і коли вона отримала теперішню назву?
3. Назвіть позицію радянських археологів стосовно етнічної належності черняхівської культури. Чому існували обмеження стосовно наукової дискусії з цього приводу?

Тема 13. Центральна і Південно-Східна Європа у період Великого переселення народів

Завдання для самостійної роботи (3 год.)

1. Етногенез гуннів.
2. Пізньоримська військова справа.
3. Доля гуннів після поразки під Недао.

Контрольні запитання та завдання

1. Чи було гуннське суспільство часів Аттіли новою моделлю держави?
2. Які етноси у битві біля р. Недао підтримали гуннів, а які виступили проти них?
3. Куди ділися гунни після поразки на р. Недао?

Тема 14. Центральна Європа у період «варварських королівств»

Завдання для самостійної роботи (4 год.)

1. Археологічні пам'ятки епохи Великого переселення народів.
2. Пізні сармати у Центральній Європі.
3. Ранні християнські течії.

Контрольні запитання та завдання

1. Які письмові джерела розповідають про розселення у Центральній Європі германців у V–VI ст.?
2. Назвіть території, зайняті «королівством» гепідів.
3. Яка доля спіткала гепідів, герулів, лангобардів Центральної Європи?

Тема 15. Слов'яни у Центральній Європі. Ранньосередньовічні Балкани

Завдання для самостійної роботи (2 год.)

1. Джерела з історії давніх слов'ян.
2. Внутрішня політика Візантії у IV–VII ст.
3. Походи аварів на Візантію та франків.
4. Християнська церква у Візантії у IV–IX ст.

Контрольні запитання та завдання

1. Які підстави дозволяють нам зараховувати антів і склавінів до давніх слов'ян?
2. Якими були стосунки кочового і осілого населення Центральної і Південно-Східної Європи?
3. Що таке «склавінії»?

ОРИЄНТОВНА ТЕМАТИКА РЕФЕРАТІВ

1. Джерела з найдавнішої історії Балкан і Центральної Європи.
2. Історіографія давньої історії Південно-Східної і Центральної Європи.
3. Льодовиковий період в історії Європи.
4. Розвиток технологій кам'яної доби.
5. Поява неолітичних культур на Балканах.
6. Основні концепції походження індоєвропейців.
7. Гальштатський період в історії Центральної Європи.
8. Давньогрецькі колонії на Адріатиці і Західному Причорномор'ї.
9. Одриська держава.
10. Балканські походи кельтів.
11. Правління Філіпа V.
12. Римська армія періоду Республіки.
13. Іллірійські війни.
14. Македонські війни.
15. Військові походи Буремісти.
16. Паннонсько-далматинське повстання.
17. Правління Децибала.
18. Римське завоювання Дакії.
19. Маркоманни і квади.
20. Вандали.
21. Венеди римського часу: проблеми локалізації та ідентифікації.
22. Центральна Європа в епоху Великого переселення народів.
23. Гунське суспільство часів Аттіли.
24. Битва під Недао.
25. Військові походи давніх слов'ян.
26. Релігія давніх слов'ян.
27. Аварський каганат.
28. Військова справа кочовиків раннього середньовіччя.
29. Етногенез давніх балтів.
30. Поширення християнства на Балканах у IV–IX ст.

ПЛАНІ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Семінар 1. Центральна і Південно-Східна Європа у кам'яну добу (6 год.)

1. Джерела вивчення найдавнішої історії Європи. Зв'язок з археологією, етнографією, антропологією, генетичними дослідженнями.
2. Розселення первісної людини Європою.
3. Первісна община періоду палеоліту і мезоліту. Знаряддя праці, основні пам'ятки регіону.
4. Поширення відтворювального господарства в Центральній і Південно-Східній Європі. Неолітична революція – запозичення технологій чи міграція?
5. Господарське життя, суспільний лад, вірування доби неоліту.

Література:

1. Археология Венгрии. – Т. I. – М., 1980.
2. Відейко М. Ю. Південно-Східна та Центральна Європа у V–IV тис. до н.е. – К., Умань, 2015.
3. Гимбутас М. Цивілізація Великої Богини: мир Древней Европы. – М.: РОССПЭН, 2006.
4. Кіосак Д.В. Економіка населення Південно-Східної Європи (XI – початок VI тис. до н.е.): автореф. дис... канд. іст. наук. – Одеса, 2009.
5. Массон В. М. Первые цивилизации и всемирная история. Учебное пособие. – Кишнев: Высшая Антропологическая школа, 2005.
6. Кухаренко Ю. В. Археология Польши. – М.: Наука, 1969.
7. Неолит – Энеолит Юга и Неолит Севера Восточной Европы. – СПб, 2003.
8. Оппенгеймер С. Изгнание из Эдема. Хроники демографического взрыва. – М.: Эксмо, 2004.
9. Титов В.С. Неолит Карпатского бассейна. Исследования и материалы. – М., 1996.
10. Годорова Х. Новокаменната епоха в България (краят на VII–VI хилядолетие). – София, 1993.
11. Фёдоров Г. Б., Полевой Л. Л. Археология Румынии. – М., 1973.
12. Шатіло Л. О. Ранній неоліт Південно-Східної Європи: окреслення меж регіону // Праці Центру пам'яткознавства. – Вип. 24. – К., 2013. – С. 110–118.
13. Ancient Europe. 8000 B.C. – A.D. 1000: Encyclopedia of the Barbarian World. – V. 1. The Mesolithic to Copper Age (C. 8000–2000 B.C.) / P. Bogucki, P. J. Crabtree, Editors in Chief. – New York: Charles Scribner's Sons, 2004.
14. Europe's first farmers / T. D. Price (ed.). – Cambridge: Cambridge University Press, 2000.

15. Kaczanowski P., Kozłowski J. K. Najdawniejsze dzieje ziem polskich (do VII w.) – Kraków: FOGRA, 1999. – (Wielka Historia Polski. T. 1).
16. Perlés C. The Early Neolithic in Greece. The first farming communities in Europe. – Cambridge, 2001.
17. Srejovic D. Lepenski Vir. – Beograd, 1969.
18. Stolarek I., Figlerowicz M. Homo sapiens w Europie – historia zapisana w DNA // Nauka. – 2016. – № 3. – S. 7–25.

Семінар 2. Населення Центральної і Південно-Східної Європи мідного і бронзового віку (4 год.)

1. Виникнення і поширення металообробки. Зміни в соціальній структурі і господарстві населення регіону в період енеоліту.
2. Проблема етногенезу та давньої історії індоєвропейців. Індоєвропейські мовні групи Центральної і Південно-Східної Європи.
3. Основні етапи міграції індоєвропейців. Побут і суспільство індоєвропейського населення регіону.
4. Археологічні культури Центральної Європи і Балкан доби бронзи. Господарство, суспільство, культура населення регіону.

Література:

1. Балагури Э. А. Население Верхнего Потисья в эпоху бронзы. – Ужгород, 2001.
2. Гамкрелидзе Т. В., Иванов В. В. Индоевропейский язык и индоевропейцы. Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры. В 2 тт. – Тбилиси: Изд-во Тбилисского университета, 1984.
3. Гимбутас М. Цивилизация Великой Богини: мир Древней Европы. – М.: РОССПЭН, 2006.
4. Григорьев С. А. Древние индоевропейцы. – Челябинск: Цицеро, 2015.
5. Дергачев В. А. Молдавия и соседние территории в эпоху бронзы. – Кишинев: Штиинца, 1986.
6. Дергачев В. О скипетрах, о лошадях, о войне: этюды в защиту миграционной концепции М. Гимбутас. – СПб: Нестор-История, 2007.
7. История Европы. В 8 тт. – Т. 1. Древняя Европа. – М.: Наука, 1988.
8. Клейн Л. С. Древние миграции и происхождение индоевропейских народов. – СПб, 2007.
9. Клейн Л. С. Этногенез и археология. Т. 1, 2. – СПб.: Евразия, 2013.
10. Конча С. Індоєвропейці: пізнання доісторії. – К., 2017.
11. Котигорошко В. Верхне Потисся в давнину. 1000000 років тому – X сторіччя н.е. – Ужгород, 2008.

12. Кухаренко Ю. В. Археология Польши. – М.: Наука, 1969.
13. Панайотов И. Ямната култура в българските земи. – София, 1989.
14. Сафронов В. А. Индоевропейские прародины. – Горький, 1989.
15. Годорова Х. Каменно-медната епоха в България. – София, 1986.
16. Чайлд Г. Арийцы. Основатели европейской цивилизации. – М., 2009.
17. Этногенез народов Балкан и Северного Причерноморья. Лингвистика, история, археология. / Отв. ред. Л. А. Гиндин. – М.: Наука, 1984.
18. Anthony D. W. The Horse, The Wheel, and Language: How Bronze-Age Riders From the Eurasian Steppes Shaped the Modern World. – Princeton: Princeton University Press, 2007.
19. Ancient Europe. 8000 B.C. – A.D. 1000: Encyclopedia of the Barbarian World. – V. 2. Bronze Age to Early Middle Ages (C. 3000 B.C. – A.D. 1000) / P. Bogucki, P. J. Crabtree, Editors in Chief. – New York: Charles Scribner's Sons, 2004.
20. Encyclopedia of Indo-European Culture. / Ed. by J. P. Mallory, D. Q. Adams. – London: Fitzroy Dearborn Publishers, 1997.
21. Gimbutas M. Bronze Age Cultures in Central and Eastern Europe. – The Hague: Mouton, 1965.

Семинар 3. Ранній залізний вік у Центральній і Південно-Східній Європі (2 год.)

1. Поширення обробки заліза у Центральній і Південно-Східній Європі. Господарство і суспільство населення регіону в першу половину I тис. до н.е.

2. Гальштатський період в історії Європи. Походження і давня історія кельтів (IX–V ст. до н.е.).

3. Міграції кочовиків раннього залізного віку. Кіммерійці та скіфи на Балканах і у Центральній Європі.

4. Культура населення регіону IX–V ст. до н.е.

Література:

1. Археология Венгрии. – Т. I. – М., 1980.
2. Геродот. Історії в дев'яти книгах. – К.: Наукова думка, 1993.
3. Граков Б. Н. Ранний железный век (Культуры Западной и Юго-Восточной Европы). – М., 1977.
4. Зашкільняк Л. О., Крикун М. Г. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2002.
5. Исламов Т.М., Пушкаш А.И., Шушарин В.П. История Венгрии в 3 томах. Том 1. – М.: "Наука", 1971.

6. Исламов Т.М., Пушкаш А.И., Шушарин В.П. Краткая история Венгрии. – М.: "Наука", 1991.
7. История Европы. В 8 тт. – Т. 1. Древняя Европа. – М.: Наука, 1988.
8. История Венгрии. – Т. 1. – М., 1971.
9. История Польши. – Т. 1. – М., 1956.
10. История Югославии. – Т. 1. – М., 1963.
11. Котигорошко В. Верхне Потисся в давнину. 1000000 років тому – Х сторіччя н.е. – Ужгород, 2008.
12. Краткая история Албании. – М., 1965; М., 1992.
13. Кухаренко Ю. В. Археология Польши. – М.: Наука, 1969.
14. Мелюкова А.И. Скифия и фракийский мир. – М.: Наука, 1979.
15. Тереножкин А. И. Киммерийцы. – К.: Наукова думка, 1976.
16. Фёдоров Г. Б., Полевой Л. Л. Археология Румынии. – М., 1973.
17. Черненко Е. В. Скифо-персидская война. – К.: "Наукова думка", 1984.
18. Черных Е. Горное дело и металлургия в древнейшей Болгарии. – София, 1979.
19. Ancient Europe. 8000 B.C. – A.D. 1000: Encyclopedia of the Barbarian World. – V. 2. Bronze Age to Early Middle Ages (C. 3000 B.C. – A.D. 1000) / P. Bogucki, P. J. Crabtree, Editors in Chief. – New York: Charles Scribner's Sons, 2004.
20. Chochorowski J. Ekspansja kimmeryjska na tereny Europy Środkowej. – Kraków, 1993.
21. Kaczanowski P., Kozłowski J. K. Najdawniejsze dzieje ziem polskich (do VII w.) – Kraków: FOGRA, 1999. – (Wielka Historia Polski. T. 1).

Семінар 4. Населення Балкан у античний період (VI–II ст. до н.е.) (2 год.)

1. Давньогрецькі колонії на Адріатичному і Чорноморському узбережжях Балканського півострова.
2. Господарство і суспільний устрій фракійських племен. Одриське царство.
3. Давня Македонія до початку боротьби за гегемонію в Греції.
4. Македонське царство у III–II ст. до н.е.
5. Фракійська культура античної доби.

Література:

1. Блаватская Т. В. Западнопонтійские города в VII–I вв. до н.э. – М.: Изд-во АН СССР, 1952.
2. Венедиктов И., Герасимов Т. Тракийското изкуство. – София, 1973.
3. Данов Х. Древна Тракия. – София, 1969.
4. Данов Х. Траки. – София: Народна просвета, 1982.

5. Златковская Т. Д. Возникновение государства у фракийцев VII–V вв. до н. э. – М.: Наука, 1971.
6. История Европы. В 8 тт. – Т. 1. Древняя Европа. – М.: Наука, 1988.
7. Кобылина М. М. Античное искусство на территории Болгарии // Материалы по теории и истории искусства. – М.: Изд-во МГУ, 1956. – С. 49–72.
8. Краткая история Албании. – М.: Наука, 1992.
9. Кузьмин Ю. Н. Внутренняя и внешняя политика Македонского царства (270–230-е годы до н. э.). Автореферат дисс. ... к.и.н. – Саратов, 2003.
10. Мелюкова А. И. Скифия и фракийский мир. – М.: Наука, 1979.
11. Фол В. Древна Тракия. – София: Европалия България, 2002.
12. Чорній В. Історія Болгарії. – Львів: ПАІС, 2007.
13. Шелов Д. Б. Скифо-македонский конфликт в истории античного мира // Проблемы скифской археологии. – М., 1971. – С. 54–63.
14. Шофман А. С. История античной Македонии. Ч. I, II. – Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1960, 1963.
15. Яйленко В. П. Греческая колонизация VIII–III вв. до н.э.: По данным эпиграфических источников. – М.: Наука, 1982.
16. Ancient Europe. 8000 B.C. – A.D. 1000: Encyclopedia of the Barbarian World. – V. 2. Bronze Age to Early Middle Ages (C. 3000 B.C. – A.D. 1000) / P. Bogucki, P. J. Crabtree, Editors in Chief. – New York: Charles Scribner's Sons, 2004.

Семінар 5. Населення Центральної Європи у IV–I ст. до н.е. (1 год.)

1. Іллірійські племена Центральної Європи та Балкан.
2. Східні кельти та їх розселення у IV–I ст. до н.е.
3. Кельтська експансія на Балкани.
4. Загадка бастарнів (проблема етнічної і археологічної ідентифікації).
5. Культура давніх іллірійців і кельтів.

Література:

1. Кухаренко Ю. В. Археология Польши. – М.: Наука, 1969.
2. Носенко Е. Э. Представление кельтов о загробном мире // Вестник древней истории. – 1990. – № 3. – С. 101–112.
3. Казакевич Г. Кельти: традиційна культура та соціальні інститути. – К.: Фітосоціоцентр, 2006.
4. История Европы. В 8 тт. – Т. 1. Древняя Европа. – М.: Наука, 1988.
5. История Венгрии. – Т. 1. – М., 1971.
6. Казакевич Г. Східні кельти: культури, ідентичності, історіографічні конструкції. – К., Вінниця: Нілан-ЛТД, 2015.

7. Контлер Л. История Венгрии. Тысячелетие в центре Европы. – М.: Весь мир, 2002.
8. Краткая история Албании. – М.: Наука, 1992.
9. Пауэлл Т. Кельты. Воины и маги. – М.: Центрполиграф, 2004.
10. Пачкова С. П. Бастарны // Энциклопедія історії України. – Т. 1. – К., 2003. – С. 199–200.
11. Пачкова С. П. Зарубинецкая культура и латенизированные культуры Европы. – К., 2006.
12. Погребальный обряд племен Северной и Средней Европы в I тысячелетии до н. э. – I тысячелетии н. э. – М., 1974.
13. Филип Я. Кельтская цивилизация и ее наследие. – Прага, 1961.
14. Щукин М. Б. Забытые бастарны // Stratum Plus. – 1999. – № 5. – С. 75–90.
15. Щукин М. Б. На рубеже эр. Опыт историко-археологической реконструкции политических событий III в. до н.э. – I в. н.э. в Восточной и Центральной Европе. – СПб, "Фарн", 1994.
16. Ancient Europe. 8000 B.C. – A.D. 1000: Encyclopedia of the Barbarian World. – V. 2. Bronze Age to Early Middle Ages (C. 3000 B.C. – A.D. 1000) / P. Bogucki, P. J. Crabtree, Editors in Chief. – New York: Charles Scribner's Sons, 2004.

Семинар 6. Центральна і Південно-Східна Європа у римську добу (4 год.)

1. Поширення влади Римської держави на Балкани у III–I ст. до н.е. Іллірійські та Македонські війни.
2. Завоювання Паннонії.
3. Адміністративний поділ, внутрішня політика Римської держави.
4. Провінційна римська культура на Балканах і в Центральній Європі.

Література:

1. Аммиан Марцеллін. Римська історія. – 3-е изд. – СПб: Алетейя, 2000.
2. Бильк С. Самоуправління в містах Західного Понту (входящих в склад римської провінції Нижня Мезія в I–III вв. н.е.) // Одіссос-2013. Актуальні проблеми історії, археології та етнології. – Вип. V. – Одеса, 2013.
3. Гудкова А. В., Фокеев М. М. Земледельці і кочевники в низов'ях Дуная I–IV вв. н.е. – К.: Наукова думка, 1984.
4. Златковская Т. Д. Мезия в I–II веках нашей эры. К истории Нижнего Дуная в римское время. – М.: Издательство АН СССР, 1951.
5. История Венгрии. – Т. 1. – М., 1971.
6. История Югославии. – Т. 1. – М., 1963.

7. Кашеев В.И. Эллинистический мир и Рим. Война, мир и дипломатия в 220–146 годах до н. э. – М., 1993.
8. Кобылина М. М. Античное искусство на территории Болгарии // Материалы по теории и истории искусства. – М.: Изд-во МГУ, 1956. – С. 49–72.
9. Колосовская Ю. К. Паннония в I–III веках. – М.: Наука, 1973.
10. Колосовская Ю. К. Рим и мир племен на Дунае I–IV вв. н.э. – М., 2000.
11. Контлер Л. История Венгрии. Тысячелетие в центре Европы. – М.: Весь мир, 2002.
12. Кудрявцев О. В. Эллинские провинции Балканского полуострова во II в. н.э. – М.: Изд-во АН СССР, 1954.
13. Лозинська С. Паннонський лімес Римської імперії та етапи його розбудови в I–III ст. н.е. // Наукові записки Національного ун-ту «Острозька академія»: Історичні науки. – Острог, 2006. – С. 334–345.
14. Лозинська С. О. Прикордонна політика Римської імперії у Центрально-Східній Європі (I–III ст. н.е.). Автореферат дис. ... канд. іст. наук. – Львів, 2010.
15. Махлаюк А. Римские войны. Под знаком Марса. – М.: Центрполиграф, 2003.
16. Моммзен Т. История Рима. – М., 1949; СПб, 1995.
17. Найденова В. П. Культ Митры в Нижней Мезии и Фракии // Проблемы античной культуры. – М.: Наука, 1986. – С. 56–60.
18. Чорній В. Історія Болгарії. – Львів: ПАІС, 2007.
19. Чубова А. П. Искусство Европы I–V веков. Европейские провинции Древнего Рима. – М., 1970.
20. Щукин М. Б. На рубеже эр. Опыт историко-археологической реконструкции политических событий III в. до н.э. – I в. н.э. в Восточной и Центральной Европе. – СПб, "Фарн", 1994.

Семінар 7. Північні фракійці та їхня боротьба з Римом (2 год.)

1. Гети на північ від Дунаю: суспільство, господарство, політична історія VI–I ст. до н.е.
2. Держава Бурбесті і військові походи гетів I ст. до н.е.
3. Римсько-дакійські війни II ст. н.е.
4. Культура північнофракійських племен VI ст. до н.е. – III ст. н.е.

Література:

1. Акімов О. Б. Суспільство римської провінції Дакії у II–III ст. н.е.: структура і соціальні відносини. Автореферат дис. ... канд. іст. наук. – Харків, 2011.

2. Данилова В. Ю. Дакийские войны: причины и обоснование в идеологии Траяна // *Universum: Общественные науки: электронный научный журнал*. – 2014. – № 5 (6). [Электронный ресурс]: <http://7universum.com/ru/social/archive/item/1317>
3. Дмитриев А. Д. Падение Дакии // *Вестник древней истории*. – 1949. – № 1. – С. 76–85.
4. Златковская Т. Д. Племенной союз гетов под руководством Биребисты (I в. до н.э.) // *Вестник древней истории*. – 1955. – № 2. – С. 73–91.
5. Колосовская Ю. К. Рим и мир племен на Дунае I–IV вв. н.э. – М., 2000.
6. Котигорошко В. Верхне Потисся в давнину. 1000000 років тому – X сторіччя н.е. – Ужгород, 2008.
7. Котигорошко В. Вірування і пантеон божеств гето-даків // *Давня і середньовічна історія України*. – Кам'янець-Подільський, 2000. – С. 145–158.
8. Кругликова И.Т. Дакия в эпоху римской оккупации. – М., 1955.
9. Левинский А. Н. История гетов в лесостепи Юго-Восточной Европы (к. VI – вторая пол. IV вв. до н. э.) // *Stratum plus*. – 2010. – № 3. – С. 15–127.
10. Лозинська С. Етапи розбудови дакійського лімесу // *Carpatika–Карпатика*. Давня історія України і суміжних регіонів. – Ужгород, 2001. – Вип. 13. – С. 168–175.
11. Лозинська С. Племена карпатського регіону в зовнішній політиці Римської імперії (друга половина I ст. до н.е. – II ст. н.е.) // *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного ун-ту імені Володимира Гнатюка*. Серія: Історія. – Тернопіль, 2004. – С. 117–120.
12. Никулицэ И. Т. Геты IV–III вв. до н. э. в днестровско-карпатских землях. – Кишинев, 1977.
13. Никулицэ И. Т. Северные фракийцы в VI–I вв. до н. э. – Кишинёв: Штиинца, 1987.
14. Парфенов В. Н. Домициан и Децебал: нереализованный вариант развития римско-дакийских отношений // *Античный мир и археология*. – Вып. 12. – Саратов, 2006. – С. 215–227.
15. Прохненко І. Історія військової справи даків I ст. до н.е. – початку II ст. н.е. Автореферат дисертації... кандидата історичних наук. – Ужгород, 2002.
16. Фёдоров Г. Б. Этногенез волохов, предков молдаван, по данным археологии (историографический аспект) // *Stratum Plus*. – 1999. – № 5. – С. 14–74.
17. Dubicki A. *Wojny dackie 101–106 n.e.* – Zabrze–Tarnowskie Góry: Inforteditions, 2013.

18. Wheeler E. L. Rome's Dacian Wars: Domitian, Trajan, and Strategy on the Danube // *The Journal of Military History*. – 2010. – № 74. – P. 1185–1227; 2011. – № 75. – P. 191–219.

Семинар 8. Центральна Європа на початку Великого переселення народів (2 год.)

1. Давня історія германських племен. Ареал розселення германців за писемними та археологічними джерелами.
2. Маркоманни і квади. Маркоманнські війни II ст. н.е.
3. Готська проблема. Вельбарська і черняхівська культура.
4. Готські війни і римські прикордонні провінції у III ст. н.е.
5. Переселення готів у межі Римської імперії в IV ст. Битва під Адріаноподем.

Література:

1. Абашина Н. С. та ін. Давні слов'яни. Археологія та історія. Навчальний посібник. – К.: Стародавній світ, 2012.
2. Буданова В.П. Варварский мир эпохи Великого переселения народов. – М.: Наука, 2000.
3. Буданова В.П. Готы в эпоху Великого переселения народов. – М.: Наука, 1990.
4. Буданова В.П., Горский А.А., Ермолова И.Е. Великое переселение народов. Этнополитические и социальные аспекты. – СПб: Алетейя, 2011.
5. Вольфрам Х. Готы. / Под ред. М. Б. Щукина и др. – СПб: Ювента, 2003.
6. Дзиговский А. Н. Очерки истории сарматов Карпато-Днепровских земель. – Одесса: Гермес, 2003.
7. Джонс А.Х. Гибель Античного мира. – Ростов-на-Дону, 1997.
8. Древние германцы. Сборник документов. – М.: Соцэкгиз, 1937.
9. Иордан. О происхождении и деяниях гетов / пер. Е. Ч. Скржинской. – СПб: Алетейя, 2001.
10. Колосовская Ю. К. Рим и мир племен на Дунае I–IV вв. н.э. – М., 2000.
11. Колосовская Ю. К. К истории падения римского господства в Дакии // *Вестник древней истории*. – 1955. – № 3. – С. 63–84.
12. Кухаренко Ю. В. Археология Польши. – М.: Наука, 1969.
13. Магомедов Б. Черняховская культура. Проблема этноса. – Lublin: Wyd-wo UMCS, 2001.
14. Мончиньська М. Велике переселення народів. Історія неспокоїної епохи IV та V століть: Курс лекцій. – К.: Софія–А, 2009.
15. Нефёдкин А. К. Победители легионов. Военное дело готов. – М.: Яуза, Эксмо, 2012.

16. Подосинов А. В., Скржинская М. В. Римские географические источники: Помпоний Мела и Плиний Старший. – М.: Индрик, 2011.
17. Прокопий Кесарийский. Война с готами. О постройках. / Пер. С. П. Кондратьев – М.: Арктос. 1996.
18. Ременников А. М. Борьба племен Подунавья с Римом в 70-х годах III в. // Античное общество. Труды конференции по изучению проблем античности. – М.: Наука, 1967. – С. 188–192.
19. Тодд М. Варвары. Древние германцы. Быт, религия, культура. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2006.
20. Чорній В. Історія Болгарії. – Львів: ПАІС, 2007.
21. Щукин М. Б. Готский путь (готы, Рим и черняховская культура). – СПб.: Филологический факультет СПбГУ, 2005.
22. Kulikovski M. Rome's Gothic Wars. From the Third Century to Alaric. – Cambridge: Cambridge University Press, 2007.

Семинар 9. Міграційні процеси у Центральній і Південно-Східній Європі у період Великого переселення народів (4 год.)

1. Герули і гепіди: відомості джерел, ареал розселення у IV–VI ст.
2. Лангобарди у Центральній Європі (III–VI ст.).
3. Походи гуннів. Імперія Аттіли. Битва при Недао.
4. Культура населення Центральної та Південно-Східної Європи епохи Великого переселення народів.
5. Початок поширення християнства у Центральній і Південно-Східній Європі (IV–VI ст.).

Література:

1. Аммиан Марцеллин. Римская история. – 3-е изд. – СПб: Алетейя, 2000.
2. Балух В. О. Візантиністика: Курс лекцій. – Чернівці: Книги – ХХІ, 2006.
3. Бернштам А. Н. Очерк истории гуннов. – Ленинград, 1951.
4. Буданова В.П. Варварский мир эпохи Великого переселения народов. – М.: Наука, 2000.
5. Буданова В.П., Горский А.А., Ермолова И.Е. Великое переселение народов. Этнополитические и социальные аспекты. – СПб: Алетейя, 2011.
6. Иордан. О происхождении и деяниях гетов / пер. Е. Ч. Скржинской. – СПб: Алетейя, 2001.
7. Иванишев В., Казанский М. Герулы Юстиниана в Северном Иллирикуме и их археологические следы // Stratum Plus. – 2010. – № 5. – С. 147–157.
8. История Венгрии. – Т. 1. – М., 1971.
9. История Югославии. – Т. 1. – М., 1963.

10. Контлер Л. История Венгрии. Тысячелетие в центре Европы. – М.: Весь мир, 2002.
11. Котигорошко В. Верхнє Потисся у давнину. 1 000 000 років тому – X сторіччя н.е. – Ужгород: Карпати, 2008.
12. Корсунский А.Р., Гюнтер Р. Упадок и гибель Западной Римской империи и возникновение германских королевств. – М.: МГУ, 1984.
13. Культура Византии. IV – первая половина VII в. / Отв. ред. З. В. Удальцова. – М.: Наука, 1984.
14. Войтович Л. В. та ін. Історія Візантії. Вступ до візантиністики. – Львів: Апріорі, 2011.
15. Магомедов Б. Черняховская культура. Проблема этноса. – Lublin: Wyd-wo UMCS, 2001.
16. Мончиньська М. Велике переселення народів. Історія неспокоїної епохи IV та V століть: Курс лекцій. – К.: Софія–А, 2009.
17. Субботин Л. В., Дзиговский А. Н. Сарматские древности Днестро-Дунайского междуречья. Курганные могильники Васильевский и Кубей. – К., 1990.
18. Томпсон Э. А. Римляне и варвары. Падение Западной империи. – СПб: Ювента, 2003.
19. Хаттон Э. Атила. Предводитель гуннов. – М., 2005.
20. Maenchen-Helfen O. The World of the Huns. – Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 1973.

Семинар 10. Центральна Європа і Балкани у добу слов'янських міграцій (1 год.)

1. Походження і давня історія слов'ян. Археологічні і письмові джерела про найдавнішу історію слов'ян.
2. Військові походи слов'ян на Балкани.
3. Етапи розселення слов'ян. Колонізація Балканського півострова.
4. Суспільний лад, господарство, побут давніх слов'ян.
5. Культура давніх слов'ян у період міграцій.

Література:

1. Абашина Н. С. та ін. Давні слов'яни. Археологія та історія. Навчальний посібник. – К.: Стародавній світ, 2012.
2. Баран В. Д., Козак Д. Н., Терпиловський Р. В. Походження слов'ян. – К., 1991.
3. Войтович Л. В. та ін. Історія Візантії. Вступ до візантиністики. – Львів: Апріорі, 2011.

4. Иордан. О происхождении и деяниях гетов / Пер. Е. Ч. Скржинской. – СПб: Алетейя, 2001.
5. Казанский М. М. Славяне и дунайские германцы в VI веке: свидетельства письменных источников и некоторые археологические данные // Штрихи к портретам минувших эпох. Археология, история, этнография. Кн. I (ММХIV). – Зимовники, 2014. – С. 175–200.
6. Королюк В. Д. Перемещение славян в Подунавье и на Балканах // Советское славяноведение. – 1976. – № 6. – С. 43–54.
7. Котигорошко В. Верхне Потисся в давнину. 1000000 років тому – X сторіччя н.е. – Ужгород, 2008.
8. Мачинский Д.А., Тиханова М.А. О местах обитания и направлениях движений славян в I–VII вв. н.э. (по письменным и археологическим источникам) // Acta Archaeologica Carpathica. – 1976. – Т. XVI. – S. 59–94.
9. Очерки истории культуры славян. – М., 1996.
10. Прокопий из Кесарии. Война с готами. – М., 1950; 1996.
11. Рафалович И. А. Славяне VI–IX веков в Молдавии. – Кишинев, 1972.
12. Седов В. В. Очерки по археологии славян. – М., 1994.
13. Синиця Є. Перунові діти. Військова справа слов'ян на початку Середньовіччя. – К.: Темпора, 2012.
14. Славяне и их соседи в конце I тыс. до н.э. – первой половине I тыс. н.э. – М.: Наука, 1993.
15. Славяне: этногенез и этническая история. – Л., 1989.
16. Щукин М. Б. О трех путях археологического поиска предков раннеисторических славян. Перспективы третьего пути. // Археологический сборник Государственного Эрмитажа. – 1987. – Вып. 28. – С. 103–118.
17. Щукин М. Б. Рождение славян // Стратум. Структуры и катастрофы. – СПб, 1997. – С. 111–151.
18. Curta F. The Making of the Slavs. History and Archaeology of the Lower Danube Region c. 500–700. – Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
19. Kaczanowski P., Kozłowski J. K. Najdawniejsze dzieje ziem polskich (do VII w.) – Kraków: FOGRA, 1999.

ПИТАННЯ НА ЕКЗАМЕН

1. Джерела давньої історії Південно-Східної та Центральної Європи.
2. Переселення до Європи людини сучасного фізичного вигляду. Центральна та Південно-Східна Європа у верхньому палеоліті.
3. Мезоліт Центральної та Південно-Східної Європи. Культура Лепенські Вір.
4. Неоліт на Балканах і в Центральній Європі.
5. Походження індоєвропейців. Основні етапи міграцій.
6. Бронзовий вік на території Балкан і Центральної Європи.
7. Кочовики у Центральній Європі і на Балканах епохи раннього заліза.
8. Давньогрецькі колонії у Адріатиці та Західному Причорномор'ї.
9. Давня Македонія.
10. Господарство і суспільний устрій фракійських племен. Одриська держава.
11. Культура античного населення Балкан.
12. Кельти у Центральній Європі. Кельтські походи на Балкани.
13. Підпорядкування Адріатичного узбережжя та Македонії Римській державі.
14. Ліквідація Одриського царства та утворення провінції Фракія.
15. Римське завоювання Норика і Паннонії.
16. Формування держави у гетів і даків. Військові походи Бурбести.
17. Дакійські війни Доміціана і Траяна. Завоювання Дакії Римом.
18. Германські народи Центральної Європи римського часу.
19. Міграції германських племен II–III ст. Маркоманські та Готські війни.
20. Переселення готів у межі Римської імперії в IV ст. Битва під Адріаноподем.
21. Гуннські походи. Розселення гуннів у Паннонії.
22. Центральна Європа у період «варварських королівств».
23. Культура центральноєвропейських кельтів і германців.
24. Балкани під владою Візантії (IV–IX ст.)
25. Провінційно-римська та ранньовізантійська культура.
26. Проблема походження слов'ян. Венеди, анти та склавіни.
27. Походи слов'ян на Балкани. Розселення слов'ян.
28. Міграція аварів. Аварський каганат.
29. Переселення праболгар на Дунай. Болгари і слов'яни на Балканах.
30. Культура давніх слов'ян.

ДОВІДКОВИЙ МАТЕРІАЛ

Народи Південно-Східної та Центральної Європи

Авари – ранньосередньовічний кочовий етнос, верхівка Аварського каганату VI–IX ст. У 550-х рр. з'явилися в Нижньому Подунав'ї та почали оселятися в Карпатському басейні. У 558 р. уклали союз із Візантією. Після того, як Візантія відмовилася робити щорічні виплати, почали здійснювати напади на Балкани. У 582 р. авари здобули Сірмій, у 584 р. Вімінацій і Сінгідун. У 567 р. разом з *лангобардами* розгромили *гепідів* у Паннонії, а після виселення лангобардів до Італії зайняли також їхні землі. На поч. VII ст. розселилися у Далмації. Під владою авар у Карпатському басейні перебували різні етнічні групи, зокрема *склавіни*. В останній чверті VI – на поч. VII ст. авари зі склавінами здійснювали походи на Балкани, у 584 і 585 рр. двічі облягали Фессалоніки. У 602 р. авари ліквідували придунайське угруповання *антів*. Протягом 610–617 рр. разом зі склавінами авари захопили майже всі Балкани до Егейського узбережжя. У 626 р. у союзі з персами обложили Константинополь, але зазнали поразки. У 630-ті рр. в Аварському каганаті відбувся ряд потрясінь (повстання *слов'ян* Само, міграція *болгар* до Баварії). Наприкінці VIII ст. військо франків розбило аварів і завоювало частину їхніх володінь, а в 805 р. аварський каган був змушений рятуватися від повсталих слов'ян у землях франків.

Алани – одне з угруповань *сарматів* та (з II ст.) назва усіх сарматських народів Східної Європи. Брала участь у Маркоманнських війнах II ст., у походах *готів* на Рим III ст., служили в римській кінноті. У 375 р. розбиті *гуннами*, у складі їхнього союзу розселилися в Центральній Європі. У 406 р. частина аланів разом з *вандалами* перейшли р. Рейн, попрямувавши до Галлії та Іберійського півострова. У 455 р. брали участь у битві біля р. Недао на боці гуннів. Залишки аланів у Центральній Європі воювали з *готами* в Паннонії. Частина аланів осіла у Нижній Мезії та Малій Скіфії (Добруджі). Аланами також називався ряд середньовічних етносів Східної Європи і Північного Кавказу.

Анти – ранньосередньовічне етнополітичне утворення VI – поч. VII ст. Мешкали у межиріччі Дністра та Дніпра, а також населяли землі на північ від Дунаю. З антами писемних джерел ототожнюють носіїв пеньківської археологічної культури. За Йорданом, анти були родичами *склавінів* і колись називалися іменем *венеди*. У VI ст. анти разом зі склавінами здійснюють походи за Дунай: у Малу Скіфію (Добруджу), Нижню Мезію і Фракію. Імператор Юстиніан уклав мир з антами, умовою якого було право оселитися довкола

прикордонної фортеці Турріс (біля суч. Галаца). Візантія залучала антів як союзників для війн з *готами* в Італії і іншими ворогами імперії. У 602 р. анти були розгромлені *аварами* і як учасники подій перестали згадуватися джерелами.

Асти – фракійський етнос античного часу. Згаданий Тітом Лівієм. У 188 р. до Р.Х. атакували римську армію, яка через Фракію поверталася до своїх володінь з Малої Азії. У другій половині III–II ст. асти стали найбільш сильним угрупованням фракійців. Мешкали навколо міста Бізія (суч. Віза), де чеканили власну монету. Асти контролювали територію від Західного Причорномор'я і Босфору до сучасних міст Слівен і Ямбол у Болгарії. Наприкінці II ст. до Р.Х. асти втратили провідні позиції у Фракії. Увійшли до складу держави *одрисів*, союзників Риму.

Балти – група народів півночі Центральної Європи, об'єднаних за мовною ознакою. Мова балтів виділилася з герmano-балто-слов'янської гілки індоєвропейської мовної родини. Мешкали у часи античності і середньовіччя на південно-східному та східному узбережжі Балтійського моря. З балтами ототожнюють носіїв археологічної культури західнобалтійських курганів Центральної Європи, а також штрихованої кераміки, дніпро-двінської, милоградівської, юхнівської, верхньоокської, тушемлінсько-банцеровської, мощинської культур Східної Європи. У VI–VII ст. витіснені зі Сх. Європи *слов'янами*, після чого залишилися мешкати у Пруссії, суч. Литві та Латвії. Етнонім відомий лише з XIX ст., античним авторам були відомі під назвами естії, галінди, судави, боруски та ін.

Бастарни – етнос, відомий з письмових джерел з III ст. до Р.Х. У античних авторів не було однозначності щодо етнічного походження бастарнів: одні (Тацит) вважали їх *германцями*, інші (Лівій) *кельтами*. Відомі з кінця III ст., коли Філіпп V не зміг заручитися їхньою підтримкою для боротьби проти Риму. Виступали як союзники Македонії у війнах проти Риму 182–179 і 171–168 рр. У 179–168 рр. здійснили військові походи на Балкани, після чого повернулися на північний берег Дунаю. У 175 р. до Р.Х. здійснили невдалу спробу походу до Фракії, а у 168 р. до Р.Х. спустошили землі Іллірії. У 74–63 рр. допомагали Мітрідату воювати з Римом, а на рубежі 60–50-х рр. допомогли відстояти проти римлян Істрію. Після цього бастарни потерпіли поразку від *гетів* Бурбесті. У 29 р. до Р.Х. переправилися через Дунай і захопили землі *трибаллів*, після чого римляни жорстоко розправилися з поселеннями бастарнів у пониззі Дунаю. Частина дослідників вважає, що бастарнам належали пам'ятки латенізованих поєнешти-лукашівської культури Молдови та зарубинецької культури Східної Європи (III–I ст.). Згадуються джерелами до VI ст. включно.

Бессі – фракійський етнос. Згаданий Геродотом, Страбоном, Плінієм Старшим та ін. авторами. За Страбоном, були найжорстокішими з фракійців. Мешкали у Малій Скіфії (Добруджі) та Північній Фракії. У III–I ст. до Р.Х. неодноразово здійснювали походи на Македонію. У 72/71 р. до Р.Х. римський полководець М. Ліциній Лукулл здійснив експедицію проти бессів та міст Західного Причорномор'я. Під час громадянської війни в Римі у I ст. до Р.Х. підтримували Помпея, постачаючи йому допоміжні війська. Були підкорені Римом у часи Октавіана Августа. У IV ст. були християнізовані.

Бойї – кельтський етнос, що мешкав у Цизальпійській Галлії, Паннонії і суч. Чехії. Центром бойїв було поселення біля м. Страдоніце біля Брна, інші великі поселення бойїв існували біля м. Завіст і Гразани (Чехія). Вперше згадані під час набігу на Північну Італію в 390 р. до Р.Х. Активно торгували з Римом, кельтами Дунаю та галлами Франції. Дали латинську назву Чехії (Богемія). Бл. 60 р. до Р.Х. *гетти* Бурібести перемогли об'єднане військо бойїв і *таврисків* і перетворили їхню країну на пустку. Після цього бойї відходять на захід, до Норика, зникає ряд кельтських оппідумів Чехії та Австрії. Частина бойїв була переселена Юлієм Цезарем до Галлії.

Болгари – кочовий етнос Східної Європи і Балкан, відомий з V ст. від Р.Х. та населення Пн. Болгарії середньовічного періоду. Ймовірно, брали участь у походах *гуннів* до Центральної Європи. Після розпаду гуннського союзу зафіксовані на північ від Дунаю. У VII ст. мали свій осередок у Приазов'ї. Під тиском хозар були розбиті та змушені мігрувати: частина болгар – у Поволжя (тут існувала Волзька Булгарія), частина на чолі з ханом Аспарухом, зупинилася у 670–680-х рр. в області Онгл (ймовірно, дельта Дунаю). Імператор Константин IV був змушений визнати владу болгар над угрупованнями *слов'ян* сучасної Пн. Болгарії. У 705 р. болгарський хан Тервель допоміг Юстиніану II здобути Константинополь і отримав від нього титул кесаря. У 760–775 Константин V завоював майже всю країну болгар, проте 811 хан Крум розбив візантійське військо і захопив Фракію. У VIII–IX ст. у Пн. Болгарії стабілізувалася влада болгарських ханів. У 864 р. хан Борис прийняв християнство від Візантії, після чого відбувається слов'янізація болгар.

Вандали – група східногерманських етносів римського і ранньосередньовічного часу. Вперше згадані авторами I–II ст. Плінієм і Тацитом. З вандалами або лугіями частина дослідників ототожнює носіїв пшеворської археологічної культури вісло-одерського межиріччя (III ст. до Р.Х. – V ст. від Р.Х.). За Йорданом, після переселення *готів* до Центральної Європи вони підкорили вандалів. Частина вандалів, імовірно, приєдналася до готів. Близько 170 р. вандали з'явилися на північному кордоні Дакії, де вступили у конфлікт з місцевим населенням. Частина вандалів мігрувала на до Паннонії, де

взяла участь у війні з сарматами (270); тоді ж вандали згадані на північному березі Дунаю. У 330-ті рр. на берегах р. Марізії (Муреш) з вандалами воювали готи Геберіха, після чого за дозволом Риму вандали переселилися до Паннонії. Узимку 406 р. вандали з **аланами** прорвали оборону римського лімесу на Рейні і розпочали грабунок Галії, згодом мігрували до Іспанії та Північної Африки, де заснували власні «королівства».

Венеди – назва населення півночі Східної та Центральної Європи римського часу. Відомі римським авторам I–II ст. Плінію, Тациту і Птоlemeю. Подібно до **бастарнів**, Тацит не зараховував венедів ані до **германців**, ані до **сарматів**, але зазначав, що їхні побут і звичаї є ближчими до германців. Ареал розселення венедів точно встановити неможливо, античні автори розміщували їх на узбережжі Балтійського моря (Венедської затоки за Птоlemeєм), на схід від германців. За Йорданом (VI ст.), **анти** і **склавіни** називалися раніше венедями. Назва венедів у дещо зміненій формі (венди) залишилася у середньовічних германських мовах для позначення **слов'ян**.

Герули – етнос скандинавського походження і політія Центральної Європи III–VI ст. Разом з **готами** взяли участь у Скіфських війнах III ст., а в IV ст. входили до складу готської держави Германаріха. Після 375 р. приєдналися до **гуннів**. У битві біля р. Недао (455) билися проти гуннів, після чого утворили власне «королівство» у Півд. Моравії. За Прокопієм, були найсильнішим народом у цьому регіоні і підкорили, зокрема, **лангобардів**. Наприкінці V – на поч. VI ст. розпочали війну проти лангобардів, яку програли, через що були змушені залишити свої території. Залишки герулів відійшли до Нижньої Австрії, а потім до Угорщини, звідки вигнані **генідами** до візантійської Іллірії. Від імператора Юстиніана герули отримали права федератів, мешкали у районі Сінгідунна та воювали у візантійському війську. За Прокопієм, частина герулів мігрувала на північ, у землі данів, де оселилися на о. Фула.

Гети – північнофракійський етнос античного часу. Найбільш ранні згадки про них походять з трагедії Софокла і твору Геродота (V ст. до Р.Х.). Мешкали на Нижньому Дунаї, з V ст. до Р.Х. розселилися від Дунаю до Карпат. У їхні землі здійснювали походи македонські полководці Зопіріон (IV ст.) і Лісімах (III ст. до Р.Х.). У II ст. до Р.Х. відбувається переміщення гетського осередку з Нижнього Дунаю до Трансильванії. У I ст. до Р.Х. відбувається об'єднання гетів з **даками** у союз на чолі з Бурібістою. Гети витісняють **бойїв** і **таврисків** на захід, а також знищують угруповання **кельтів** у Карпатах. Гети і даки також здійснили походи на грецькі міста Західного і Північно-Західного Причорномор'я. Після смерті Бурібісти у 44 р. до Р.Х. союз гетів і даків розпався, гети зникли зі сторінок праць античних авторів, які відтепер називали

мешканців Трансильванії даками. Автор VI ст. Йордан ототожнював гетів і *готів*.

Германці – група народів античності і раннього середньовіччя. Спочатку (I ст. до Р.Х.) так називали етноси, що жили за Рейном ближче до витоків Ельби, і були сусідами *кельтів*, які мешкали на лівобережжі Рейну. Таким чином, етнонім був умовним і позначав племена різного етнічного походження, що розділені переважно територіально. Сучасні історики під германцями розуміють етноси, об'єднані за мовною ознакою та спільними рисами матеріальної культури. З давніми германцями археологи ототожнюють носіїв ясторфської, оксивської, пшеворської, вельбарської, черняхівської (Синтана-де-Муреш) археологічних культур. До германців зараховують, зокрема, *маркоманнів*, *вандалів*, *готів*, *гепідів*, *герулів*, *лангобардів* Центральної Європи. В пізньоримській і ранньосередньовічній час германці домінували на землях на північ від Дунаю до часу розселення тут *аварів* і *слов'ян*.

Гунни – кочовий союз племен пізньоантичного періоду, чия навала спричинила Велике переселення народів. На думку частини вчених, сформувалися на основі тюркомовного народу хунну (сюнну) на Середній і Нижній Волзі, підкоривши місцеві фінно-угорські племена чи змішавшись із ними. У 350–360-х рр. розпочали війну проти *аланів*, у 375 р. розбили *готів* і підкорили Північне Причорномор'я. Узимку 394/395 рр. перейшли Дунай і напали на римські володіння. На межі IV–V ст. оселилися у Паннонії, де утворили власну державу. Під контролем гунів опинилося багато народів Центральної Європи: готи, *алани*, *гепіди* та ін. У 440-х рр. здійснювали походи на Балкани. Після смерті правителя гуннів Аттіли (453) проти них виступили вожді союзників-*германців*. Після битви з колишніми союзниками на р. Недао 455 р. відбувається розпад держави гуннів. Вони мігрували назад у Подніпров'я, а частина союзних племен осіла у Малій Скіфії та Нижній Мезії. У 470-ті рр. останні центральноєвропейські гуни перейшли Дунай і поступили на службу до імператора Зенона. Етнонім до VI ст. зникає зі сторінок праць авторів і фігурує лише в якості анахронізму.

Гепіди – германський етнос і політія Центральної Європи раннього середньовіччя. Йордан називає гепідів родичами *готів* і розповідає, що вони колись мешкали разом з готами у верхів'ях Вісли. Частина гепідів залишилася на Віслі, решта ж переселилася у III ст. на південь. У 250 р. гепіди вимагали у готів землі, на що ті відмовили і розбили гепідське військо на р. Ауха (можливо, у Румунії). Наприкінці III ст. гепіди разом з *вандалами* зазнали поразки від готів. Після 375 р. взяли участь у походах *гуннів* у якості союзників. У битві при р. Недао очолили антигуннське угруповання і після перемоги стали найсильнішим об'єднанням у Центральній Європі. Заселяли Півн.-Зах. Дакію

(на схід від Тиси), а після виходу готів з Паннонії (471) підкорили все місцеве населення. Резидентцією правителя гепідів став Сірмій, захоплений у 473 р. До середини VI ст. вони розселилися також на південь від Дунаю. Гегемонія гепідів була не вигідною Візантиї, через що та підмовила **лангобардів** розпочати війну проти гепідів (547), а в 558 р. імператор Юстиніан віддав землі гепідів **аварам**, які спільно з лангобардами знищили політію гепідів у 567 р. Залишки гепідів разом з лангобардами мігрували до Італії наступного року.

Готи – група етносів давніх **германців**. Історія готів відображена головним чином у творі Йордана «Про походження і діяння готів» (де він ототожнив готів і **гетів**). Основне угруповання готів у I ст. мігрувало зі Скандинавії на північний берег Балтійського моря, їхнім археологічним відображенням тут є вельбарська культура. На II ст. вельбарська культура розміщується вже на правобережжі Вісли, де готів фіксує Клавдій Птолемей (II ст.). У III ст. готи займають Північне Причорномор'я, звідки здійснюють походи на римські володіння на Балканах і в Малій Азії (Скіфські війни). У 270 р. військо імператора Авреліана розбило готське угруповання біля м. Наїсса (Ніш), проте постійні напади германців призвели до евакуації римської провінції Дакія (271). Діоклетіан у 289 та 291 рр. провів дві успішні кампанії проти готів на Дунаї. У Північному Причорномор'ї склалася черняхівська археологічна культура (її відповідник у Молдові і Румунії – Синтана-де-Муреш), яку вважають відповідником готського військово-політичного об'єднання III–V ст. У 332 р. готи напали на **сарматів** Угорщини, проте були розбиті римським військом і стали федератами Риму. Частина готів-християн оселилася після 348 р. у Нижній Мезії. У 367 та 369 рр. римські імператори провели дві кампанії проти готів на півночі від Дунаю. Після нападу **гуннів** (375) союз готів занепав. Частина готів мігрувала у Трансильванію, витіснивши сарматів, решта переселилася на Балкани. У 378 р. розбили римську армію під Андіанополем. Після поразок від війська імператора Феодосія частина готів розселилася у Паннонії, частина – у Пн. Фракії. Фракійське угруповання взимку 394–395 рр. було розбите гуннами, рештки готів Фракії потерпіли поразку від римлян під час походу на Константинополь. Паннонські готи стали союзниками гуннів, проте після смерті Аттіли виступили проти їхньої гегемонії, що вилилося у битву на р. Недао. Після поразки гуннів розселилися у Паннонії. У 456 р. західноримський імператор Авіт спробував відвоювати у них Паннонію, але готи отримали підтримку з боку східноримського імператора Маркіяна і стали федератами Візантії. Коли у 457 р. Візантія затримала щорічну виплату готам, вони залишили Паннонію і пішли грабувати Балкани. У 471 р. більшість готів залишила Паннонію і вирушила до Італії та Галлії.

Даки – північнофракійський етнос, споріднений з *гетами*. За Страбоном, даки і гети розмовляли однією мовою, а інші автори могли розрізняти ці етноси лише за назвою (гети – грецька, даки – латинська назва). З даками пов'язують ряд фортець у Трансильванії. Протягом I ст. до – I ст. від Р.Х. даки здійснювали набіги у межі римських володінь і клієнтних держав. У період правління Августа були розбиті війська трьох дакійських правителів. У часи імператора Тиберія Мезія була на деякий час захоплена даками разом з *сарматами*. У 69 р. даки знову вдерлися до Мезії. У 70 р. римлянам вдалося відкинути сарматів і даків назад за Дунай. Взимку 85–86 рр. даки під проводом Діурпанея знову вдерлися до Мезії, що призвело до війн проти даків імператора Доміціана. У 88 р. Доміціан пішов на примирення з вождем даків Децебалом, після чого даки стали сильнішими, посилили армію за допомогою римських інструкторів і збудували нові фортеці. У 101–102 та 105–106 рр. імператор Траян провів дві успішні війни проти даків, що завершилися вбивством Децебала, підкоренням даків та утворенням римської провінції Дація. Північніше римських володінь, у Карпатах оселилися «вільні даки», яких ототожнюють з відомими за пізнішими джерелами етносами костобоки і карпи.

Далмати – одна з етнічних груп *іллїрійців*, відоме з II ст. до Р.Х. на території суч. Хорватії та Боснії і Герцеговини. Нападали на підлегли Риму землі на Адріатичному узбережжі і займалися піратством. У 156 р. до Р.Х. сенат вислав військо проти далматів. Воно потерпіло поразку, проте у наступному році новий римський військовий загін розбив далматів і взяв їхній осередок Делміній. У 119 р. до Р.Х. далмати повстали проти влади Риму, але були розбиті. Після війни 78–76 рр. римляни захопили інший осередок далматів, Салону. Під час громадянської війни у Римі далмати підтримали Помпея і воювали проти військ Цезаря. У 34 р. до Р.Х. Октавіан Август переміг повсталих далматів та захопив ще один їхній осередок, Сетовію. Останнє велике повстання далматів відбулося у 6–9 рр., після чого вони були повністю підкорені Римом. Дали назву римській провінції і регіону Далмація.

Іллїрійці – група племен заходу Балкан античного періоду, яких давні автори об'єднували за етномовною ознакою та легендою про походження від міфічного предка Іллїра. У античні часи вони займали чималу територію на Балканах на Адріатичному узбережжі від Істрії до Албанії та на прилеглих територіях Хорватії і Боснії. В описах греків іллїрійці виступають численними і войовничими, їхні поселення мали фортифікації і розміщувалися у малодоступних місцях. Іллїрійські племена становили загрозу владі Македонії на заході Балкан. У III ст. до Р.Х. через перешкоди, які чинили іллїрійські пірати римській торгівлі в Адріатиці, римський флот і військо розпочали війну з іллїрійцями. У II ст. до Р.Х. землі іллїрійців на Адріатиці стають римською

провінцією Іллірик. Після повстання іллірійців 6–9 ст. Іллірик був розділений на дві провінції, Паннонію і Далмацію. До іллірійців зараховують, зокрема, **далматів**.

Індоєвропейці – група народів, об'єднаних належністю до індоєвропейської мовної родини. За сучасними науковими уявленнями, до періоду енеоліту індоєвропейці становили етнічну спільність з певними рисами матеріальної культури і релігійно-міфологічного світогляду. Лінгвістичні дані говорять про існування мовної спільності ще у V–IV тис. до Р.Х., а IV тис. до Р.Х. було часом початку розходження окремих мовних груп індоєвропейців. У ході міграцій IV–III тис. з початкового ареалу формування спільності розселилися по Європі та Азії. Регіон формування індоєвропейської спільності шукають переважно або серед археологічних культур VII–VI тис. до Р.Х. від Рейну до Середнього Подніпров'я (центральноєвропейська концепція походження індоєвропейців), або у причорноморських степах (курганна або степова концепція). Балканська та близькосхідна концепція, популярні у XX ст., зазнали критики з боку археологів. Серед перших археологічних культур Центральної Європи і Балкан, носіями яких вважають індоєвропейців, були культури кулястих амфор, ямна, дзвоноподібних келихів та шнурової кераміки (бойових сокир). З початком поширення індоєвропейців у Європі ще залишалися осередки носіїв до-індоєвропейських культур і мов; деякі з них зберігалися ще у бронзовому віці. З часом же більшість з європейських етнічних груп стали розмовляти мовами, що входять до індоєвропейської мовної родини. До індоєвропейської мовної родини зараховують мови **фракійців, іллірійців, кельтів, германців, сарматів, слов'ян, балтів** та ін.

Кельти – назва ряду народів Європи. Етнонім з'явився у давньогрецьких авторів V ст. до Р.Х. (Гекатей Мілетський, Геродот), пізніше з'явилися етноніми «галли» і «галати» – ці терміни то ототожнюються, то розрізняються різними авторами. За ранніми грецькими даними, кельти мешкали біля витоків Дунаю. В античний період розселилися від Західної Європи до Карпат і Дністра. Археологічним еквівалентом кельтів вважається латенська культура. В ході розселення кельтських племен V–III ст. в Європі з'явився також ряд «латенізованих» археологічних культур, які перебували під сильним впливом латенської і здійснили чимало запозичень з неї, однак їхні носії не вважаються етнічними кельтами (напр., пшеворська, зарубинецька, поєнешти-лукашівська). До сер. IV ст. до Р.Х. підпорядкували собі суч. Чехію (тут мешкали **бойї**), Пн.-Зах. Угорщину та Боснію і Герцеговіну, розселилася на північ від Дунаю (до Румунії, Словаччини, Польщі), у першій чв. III ст. до Р.Х. з'явилися у Македонії і Фракії (тут утворилася Тілійська держава кельтів). На території суч. Словенії і Хорватії утворилися племінні об'єднання **таврисків** і **скордисків**. Тілійські

кельти були розбиті у 213 р. до Р.Х. У I ст. до Р.Х. угруповання центральноєвропейських кельтів були розбиті *гетами* Бурбесті, асимільовані *германцями* та підпорядковані Риму.

Лангобарди – германський етнос римського і ранньосередньовічного часу. За римськими джерелами, займали басейн Нижньої Ельби, а в II ст. здійснювали походи на римські дунайські провінції. Після Маркоманських війн зникли зі сторінок письмових джерел. У 486 р. переселилися до Нижньої Австрії. За Прокопієм, були підкорені *герулами*, але наприкінці V – на початку VI ст. перемогли герулів. У 526 р. імператор Юстиніан за допомогу у війнах з готами дозволив лангобардам оселитися у Паннонії для протидії *гепідам*. У 552 р. біля м. Вінковці потерпіли поразку від гепідів. У 567 р. у битві на р. Тисі лангобарди розбили гепідів. У 568 р. мігрували до Італії, де заснували власне «королівство», що включало зокрема землі сучасної Словенії.

Маркоманни – одне з угруповань *германців*. Займали землі сучасних Німеччини і Чехії. Вождь маркоманнів Маробод утворив у I ст. від Р.Х. сильний військово-політичний союз, до якого входили інші германці. За Тацитом, вожді маркоманнів призначалися з Риму. З території Чехії та Словаччини маркоманни разом з *сарматами* і квадами здійснювали походи в межі Римської імперії під час Маркоманнських війн 166–180 рр. Внаслідок цих війн втратили частину південних територій і були змушені служити у римському війську. У період Великого переселення народів, імовірно, входили до союзу свевів, *вандалів і аланів*, що на поч. V ст. розпочали переселення за Рейн.

Мези – фракійський етнос Балкан римського періоду. Під 29 р. до Р.Х. згадуються вперше як народ, підкорений Римом на північ від Фракії на землях, що прилягали до Дунаю. Тут була утворена провінція Мезія (суч. Пн. Болгарія і Сербія; з 86 р. від Р.Х. Мезія була поділена на Нижню та Верхню).

Одриси – фракійський етнос і політія античного періоду. На початку V ст. до Р.Х. заснували власну державу на території суч. Болгарії, Пн. Греції і європейської частини Туреччини. Підкорили чимало *фракійців*, встановили контроль над грецькими містами Егейського і Чорноморського узбережжя. У 429 р. на чолі з Сіталком здійснили похід на Македонію, що завершився нічим. Після загибелі Сіталка (421) держава розпадається на кілька частин. У IV ст. до Р.Х. були завойовані Македонією. Згодом стали союзниками Риму, а в часи Октавіана Августа держава одрисів, астів і сапеїв перетворилася на клієнтну щодо Риму державу. У 46 р. від Р.Х. після смерті останнього правителя фракійців Реметалка III його володіння були включені до Римської держави: утворено провінцію Фракія, а прилегла до Дунаю територія перейшла до провінції Мезія.

Сармати – група кочових племен, що мешкали у II ст. до Р.Х. – IV ст. від Р.Х. від Центральної Азії до Подунав'я. До сарматів зараховують, зокрема, **аланів**, язигів, роксоланів. У середині I ст. від Р.Х. група сарматів переселилася в межиріччя Дунаю і Тиси. Після підкорення Римом Дакії під владою сарматів опинилися землі між Дакією та Паннонією, де вони підкорили місцеве осіле населення. Сармати здійснювали неодноразові походи на римські провінції: у 68/69 р. – до Мезії, 107 р. та 117–119 рр. – до Нижньої Паннонії. Брала участь у Маркоманнській війнах II ст. і Скіфських війнах III ст., нападаючи на дунайські провінції Риму. У 270 р. відбувся конфлікт між сарматами та **вандалами**. Бл. 307 р. на північному березі Дунаю з сарматами воював імператор Галерій. У 374 р. вдерлися до Паннонії. В останній чверті IV ст. приєдналися до **гуннів**.

Скіфи – кочовий іраномовний народ. З'явилися на Балканах після походу персів у Північне Причорномор'я, ймовірно, наприкінці VI ст. до Р.Х. За Геродотом, скіфи дійшли до Херсонеса Фракійського. Зайняли також деякі регіони суч. Румунії, Угорщини і Словаччини, де сформувалися культури Чумбруд (Трансильванія) і Сентеш-Векерзуг (Угорщина). Сліди набігів скіфів знайдені також в Австрії, Словенії і Польщі. З поч. IV ст. до Р.Х. збільшилася кількість скіфських пам'яток на Нижньому Дунаї. Одне з угруповань скіфів розмістилося в районі Том і Каллатісу (суч. Румунія). Західнопричорноморські поліси визнали протекторат скіфів. Військо скіфів на чолі з Атеєм здійснило похід на **трибаллів**. У 339 р. до Р.Х. були розбиті македонським військом на Нижньому Дунаї. Згодом брали участь у війні з діадохом Лісімахом. У III ст. до Р.Х. залишилися мешкати лише в Добруджі (Малій Скіфії), де поступово перейшли на осілий спосіб життя. У III–I ст. до Р.Х. місцеві правителі скіфів чеканили власну монету.

Склавіни – ранньосередньовічне етнополітичне утворення VI–VII ст. Етнонім вважається самоназвою **слов'ян**. До поч. VII ст. згадуються разом з **антами**, з якими, за Йорданом, були споріднені і разом походили від **венедів**. Йордан розміщував склавинів у басейнах Дністра і Вісли. Ототожнюються з носіями праякої археологічної культури. Упродовж VI ст. заселили Центральну Європу (вперше згадані під 512 р. у Прокопія), здійснювали походи на Візантію. У другій пол. VI–VII ст. здійснили кілька походів на Візантію разом з **аварами**. Після поразки під Константинополем (626) діяли надалі самостійно. Їхнє розселення призвело до появи «склавиній» – областей на Балканах, повністю колонізованих слов'янами. З сер. VII ст. етнонім поступається місцем назвам конкретних етносів чи «склавиній».

Скордиски – етнос античних Балкан. За традицією, походили з залишків розбитих під Дельфами **кельтів**, які осіли у басейні р. Сави між Дунаєм та горою Скордус, від якої отримали назву. Деяка їх частина (малі скордиски)

мешкала на північ від Дунаю. Матеріальна культура скордисків представлена типово латенськими пам'ятками, оппідумами і великими могильниками, водночас деякі її елементи були запозичені від попереднього населення. З середини II ст. до 80-х рр. I ст. до Р.Х. вели успішне протистояння з Римом. У 15 р. до Р.Х. були підпорядковані Риму.

Слов'яни – група народів, об'єднаних за мовною ознакою та (у ранньому середньовіччі) спільними рисами матеріальної культури. Слов'янські мови відділилися від германо-балто-слов'янської гілки індоєвропейської мовної родини. Слов'янська спільність склалася упродовж V ст. у Східній Європі (у смузії вздовж межі лісової та лісостепової зон). За суч. уявленнями археологів, основою для формування матеріальної культури слов'ян стала київська археологічна культура кін. II – поч. V ст., на базі якої склалася археологічна культура слов'ян (празька, пенківська, колочинська). Розселення слов'янських угруповань **антів** та **склавінів** у ранньому середньовіччі призвело до формування у др. пол. I тис. від Р.Х. слов'янських етносів Центральної, Східної Європи та Балкан. Слов'яни витіснили та поглинули в Центральній Європі **германців**, у Східній – **балтів**, а на Балканах – нащадків **фракійців** та романізованого населення дунайських провінцій.

Тавриси – етнос кельтського походження, який займав землі суч. Словенії і Хорватії. У IV ст. до Р.Х. тут поширюється латенська культура, а з III ст. до Р.Х. також пам'ятки типу Мокроног (локальний її варіант, що увібрав у себе деякі елементи культури **іллірійців** і **кельтів**). Землі таврисків лежали на перетині важливих торгових шляхів, вони підтримували економічні відносини з Римом. У II ст. до Р.Х. стали об'єктом торгової та військової експансії римлян, а також самі здійснювали походи на римські володіння. У сер. I ст. до Р.Х. були розбиті **гетами** Бурбесті, а їхні землі увійшли врешті до володінь Римської імперії.

Трибалли – фракійський етнос античного часу, що займав землі суч. Пд. Сербії і Зах. Болгарії. У 421 р. перемогли одрисів. У 339 р. до Р.Х. зустрілися в бою з македонським військом Філіппа II, який втратив усі трофеї і був змушений відступити. У 335–334 рр. потерпіли поразку від македонського василевса Александра. У III ст. до Р.Х. стали жертвами походів кельтів. У римський період залишки трибаллів мешкали у Мезії.

Фракійці – група народів античної Південно-Східної Європи, об'єднана за етномовним принципом (належністю до фрігійської групи мов індоєвропейської мовної родини). Формування фракійської етнокультурної спільності дослідники відносять до раннього залізного віку. У I тис. до Р.Х. населяли територію від р. Вардар і Морава на заході до Дністра на сході, від Егейського узбережжя на півдні до Карпат на півночі. Були відомі давнім грекам вже у IX–VII ст.

Джерела VI–V ст. згадують такі етнічні групи фракійців, як *асти*, *бесси*, *гети*, *даки*, *мези*, *одриси*, *трибалли* та ін. Подібності у матеріальній і духовній культурі цих етносів дозволяють говорити про їхнє спільне походження. За Геродотом, були другим за чисельністю найбільшим народом світу після індійців. На поч. VI ст. до Р.Х. фракійці Балкан були завойовані персами. Тримали тісні контакти з грецькими містами, служили у грецькому війську. Упродовж IV ст. до Р.Х. частина фракійців була завойована Македонією, у III ст. до Р.Х. зазнали нападів *кельтів*, після чого почали потрапляти під владу Риму. У римський період зазнали романізації і еллінізації, а ті, хто мешкав на північ від Дунаю, були асимільовані *германцями* та *слов'янами*.

Яподи – етнічна група, що населяла північно-східне узбережжя Адріатики. За Страбоном, були етносом змішаного походження (*кельтів* та *іллірійців*). У 171 р. до Р.Х. через напади піратів на римські кораблі були атаковані римлянами. У 129 і 119 рр. до Р.Х. римляни здійснили наступні походи на землі яподів, під час яких тимчасово підкорили їх. Пізніше яподи здійснювали набіги на римські володіння на Адріатиці. Під час Іллірійської війни 35–33 рр. Октавіан Август остаточно підкорив яподів, узявши їхній осередок Метулу (біля суч. Чаковця у Хорватії).

ХРОНОЛОГІЯ

близько 46 тис. рр. тому – поява ранніх людей сучасного фізичного вигляду в Європі

близько 10 тис. рр. тому – завершення останнього зледеніння

7500–6500 рр. – існування культури Лепенські Вір

кінець VII – початок VI тис. до Р.Х. – початок неоліту на півдні Балкан

6500–5500 рр. – існування перших неолітичних культур Балкан

середина VI тис. до Р.Х. – поява перших виробів з міді

середина IV тис. до Р.Х. – поширення у Центральній Європі та на Балканах індоєвропейців

перша половина III тис. до Р.Х. – початок бронзової доби на Балканах

XIII ст. до Р.Х. – «криза бронзової доби»

XII ст. до Р.Х. – поява залізних виробів у Центральній Європі

800–480 рр. – «гальштатська доба» в Європі (початок ранньої залізної доби)

VIII ст. до Р.Х. – початок Великої грецької колонізації

близько 513 р. до Р.Х. – похід персів Дарія через Балкани у Північне Причорномор'я

494 р. до Р.Х. – підкорення персами Південної Фракії і Македонії

початок V ст. до Р.Х. – виникнення Одриської держави

480–15 рр. – «латенська доба» в Європі

середина IV ст. до Р.Х. – поширення латенської культури в Угорщині, Чехії, Словаччині, на Балканах

421 р. до Р.Х. – загибель вождя одрисів Сіталка; початок розпаду Одриської держави

359–336 рр. – правління македонського василевса Філіппа II

353–346, 342 рр. до Р.Х. – походи Філіппа II до Фракії

331–330 рр. – похід Зопіріона за Дунай

292 р. до Р.Х. – повстання фракійських міст проти Лісімаха

291 р. до Р.Х. – похід Лісімаха за Дунай

280 р. до Р.Х. – похід кельтів на Балкани

229–228 рр. – I Іллірійська війна

220–219 рр. – II Іллірійська війна

215–205 рр. – I Македонська війна

200–197 рр. – II Македонська війна

196–195 р. – похід Антіоха на фракійців та західнопричорноморські поліси

192 р. до Р.Х. – похід Антіоха III на Грецію

- 179 р. до Р.Х. – переселення за Дунай *бастарнів*
- 171–167 рр. – III Македонська війна
- 168 р. до Р.Х. – III Іллірійська війна
- 156 р. до Р.Х. – невдалий похід Риму до Паннонії
- 149 р. до Р.Х. – повстання під проводом Андріска
- 129 р. до Р.Х. – підкорення Римом *таврисків* і *яподів*
- 119 р. до Р.Х. – повстання *далматів*
- 62/61 р. до Р.Х. – повстання західнопричорноморських полісів
- близько 60 р. до Р.Х. – перемога гетів над *бойями* і *таврисками*
- 44 р. до Р.Х. – вбивство Бурібести
- 35–33 рр. – Іллірійська війна Октавіана
- 27 р. до Р.Х. – підкорення Римом *мезів*
- 16 р. до Р.Х. – виникнення провінції Норик
- 12–9 рр. до Р.Х. – підкорення Римом Паннонії
- I ст. від Р.Х. – поява пам'яток вельбарської культури у Помор'ї
- 6–9 рр. – антиримське повстання у Паннонії і Далмації
- 46 р. – загибель одриського правителя Реметалка, входження Фракії до Римської держави
- 68/69 р. – напад сарматів на Мезію
- 85–86 рр. – напад даків на Мезію
- 86 р. – поділ провінції Мезія на Верхню і Нижню
- 86–88 рр. – дакійські війни Доміціана
- 101–102, 105–106 рр. – дакійські війни Траяна
- 107 р. – поділ провінції Паннонія на Верхню і Нижню
- 166–180 рр. – Маркоманнські війни
- близько 170 р. – поява *вандалів* біля кордонів Дакії
- 212 р. – едикт імператора Каракали
- 238–271 рр. – Скіфські (Готські) війни
- 250 р. – війна між *готами* і *генідами*
- 270 р. – війна *вандалів* з *сарматами* у Паннонії
- 271 р. – евакуація Дакії римлянами
- 289 та 291 рр. – кампанії Діоклетіана проти *готів*
- 325 р. – перетворення християнства на панівну релігію в Римській імперії
- 330 р. – перенесення столиці імперії до Візантія (Константинополя)
- 332 р. – похід за Дунай і договір імператора Константина з *готами*
- 367, 369 р. – походи імператора Валента за Дунай
- 375 р. – перемога *гуннів* над *готами*
- 376 р. – переселення *готів* і *аланів* на Балкани
- зима 394–395 рр. – напад *гуннів* на прикордонні римські провінції

зима 406–407 рр. – перехід *вандалів* і *аланів* через Рейн

440, 447 рр. – походи *гуннів* на Балкани

середина V ст. – початок формування праязької культури

455 р. – битва на р. Недао

457 р. – напад *готів* на Балкани

471 р. – вихід *готів* з Паннонії до Італії та Галлії; розселення у Паннонії

гепідів

473 р. – взяття *гепідами* Сірмія

486 р. – міграція до Центральної Європи *лангобардів*

близько 500 р. – міграція *герулів* з Центральної Європи

512 р. – вперше у Центральній Європі згадані *склавіни*

520-ті рр. – перші набіги *антів* на Візантію

526 р. – дозвіл імператора Юстиніана *лангобардам* оселитися в Паннонії

540-ві рр. – походи *склавінів* на Балкани

552 р. – перемога *лангобардів* над *гепідами* біля м. Вінковці

558 р. – договір імператора Юстиніана з *аварами*

567 р. – вигнання *гепідів* з Паннонії силами *аварів* і *лангобардів*

568 р. – міграція *лангобардів* з Центральної Європи до Італії

577–585 рр. – щорічні напади *аварів* і *склавінів* на Балкани

582 р. – взяття *аварами* Сірмія

602 р. – похід імператора Маврикія на північ від Дунаю

610–617 рр. – захоплення *аварами* і *склавінами* Балкан

626 р. – облога Константинополя *аварами* і *склавінами*

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Джерела:

1. Аммиан Марцеллин. Римская история. – 3-е изд. – СПб: Алетейя, 2000.
2. Геродот. Історії в дев'яти книгах. – К.: Наукова думка, 1993.
3. Древние германцы. Сборник документов. – М.: Соцэкгиз, 1937.
4. Иордан. О происхождении и деяниях гетов / Пер. Е. Ч. Скржинской. – СПб: Алетейя, 2001.
5. Константин Багрянородный. Об управлении империей. / Под ред. Г. Г. Литаврина, А. П. Новосельцева. – М.: Наука, 1991.
6. Подосинов А. В., Скржинская М. В. Римские географические источники: Помпоний Мела и Плиний Старший. Тексты, перевод, комментарий. – М.: Индрик, 2011.
7. Прокопий из Кесарии. Война с готами. – М., 1950; 1996.
8. Страбон. География в 17 книгах / Пер., статья и комментарий Г. А. Стратановского. – М., 1994.
9. Тацит, Корнелий. Сочинения: В 2 тт. / Изд. подгот. А. С. Бобович и др. – Л., 1969.

Основна література:

1. Археология Венгрии. – Т. I. – М., 1980; Т. II. – М., 1986.
2. Буданова В. П. Варварский мир эпохи Великого переселения народов. – М.: Наука, 2000.
3. Відейко М. Ю. Південно-Східна та Центральна Європа у V–IV тис. до н.е. – К., Умань, 2015.
4. Гимбутас М. Цивилизация Великой Богини: мир Древней Европы. – М.: РОССПЭН, 2006.
5. Граков Б. Н. Ранний железный век (Культуры Западной и Юго-Восточной Европы). – М., 1977.
6. Зашкільняк Л. О., Крикун М. Г. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2002.
7. История Венгрии. В 3 тт. – Т. 1. – М.: Наука, 1971.
8. История Европы. В 8 тт. – Т. 1. Древняя Европа. – М.: Наука, 1988.
9. История Польши. – Т. 1. – М., 1956.
10. История Югославии. – Т. 1. – М., 1963.
11. Казакевич Г. Східні кельти: культури, ідентичності, історіографічні конструкції. – К., Вінниця: Нілан-ЛТД, 2015.

12. Клейн Л. С. Древние миграции и происхождение индоевропейских народов. – СПб, 2007.
13. Контлер Л. История Венгрии. Тысячелетие в центре Европы. – М.: Весь мир, 2002.
14. Краткая история Албании. – М.: Наука, 1992.
15. Колосовская Ю. К. Рим и мир племен на Дунае I–IV вв. н.э. – М., 2000.
16. Кухаренко Ю. В. Археология Польши. – М.: Наука, 1969.
17. Моммзен Т. История Рима. – М., 1949; СПб, 1995.
18. Моммзен Т. Римская история. – Т. 1, 2. – М., 1887; Т. 5. – М., 1885.
19. Чорній В. Історія Болгарії. – Львів: ПАІС, 2007.
20. Щукин М. Б. На рубеже эр. Опыт историко-археологической реконструкции политических событий III в. до н.э. – I в. н.э. в Восточной и Центральной Европе. – СПб: "Фарн", 1994.

Додаткова література:

1. Абашина Н. С. та ін. Давні слов'яни. Археологія та історія. Навчальний посібник. – К.: Стародавній світ, 2012.
2. Акімов О. Б. Суспільство римської провінції Дакії у II–III ст. н.е.: структура і соціальні відносини. Автореферат дис. ... канд. іст. наук. – Харків, 2011.
3. Балагури Э. А. Население Верхнего Потисья в эпоху бронзы. – Ужгород, 2001.
4. Балух В. О. Візантиністика: Курс лекцій. – Чернівці: Книги – XXI, 2006.
5. Бандровський О. Г. "Дакійська політика" Римської імперії від Доміціана до Траяна // Карпатика. – Вип. 36. – Ужгород, 2007. – С. 125–151.
6. Бандровський О. Г. Дунайські племена та їх роль у зовнішній політиці Римської імперії в добу правління Августа та Тіберія // Карпатика. – Вип. 30. – Ужгород, 2012. – С. 30–43.
7. Бандровський О. Г. "Дунайсько-карпатська" політика Римської імперії в добу правління династії Антонінів // Карпатика. – Вип. 40. – Ужгород, 2011. – С. 74–91.
8. Бандровський О. Г. "Лімесна" політика Римської імперії на північно-східних кордонах в I–III ст. н.е. // Карпатика. Давня історія України і суміжних регіонів. – Вип. 13. – Ужгород, 2001. – С. 159–167.
9. Бандровський О. Г. Римська імперія і племена Карпатського регіону // Вісник Львівського університету. Серія історична. З історії стародавності та середньовіччя. – Вип. 24. – Львів, 1988. – С. 26–36.
10. Баран В. Д., Козак Д. Н., Терпиловський Р. В. Походження слов'ян. – К., 1991.

11. Бернштам А. Н. Очерк истории гуннов. – Ленинград, 1951.
12. Билык С. Самоуправление в городах Западного Понта (входящих в состав римской провинции Нижняя Мезия в I–III вв. н.э.) // Одиссос-2013. Актуальні проблеми історії, археології та етнології. – Вип. V. – Одеса, 2013. – С. 191–193.
13. Блаватская Т. В. Западнопонтійские города в VII–I вв. до н.э. – М.: Изд-во АН СССР, 1952.
14. Буданова В.П. Готы в эпоху Великого переселения народов. – М.: Наука, 1990.
15. Буданова В.П., Горский А.А., Ермолова И.Е. Великое переселение народов. Этнополитические и социальные аспекты. – СПб: Алетейя, 2011.
16. Везир Т. Роль Панноньского та Дакийського лімесів у взаємовідносинах Риму з варварським світом // Археологія та фортифікація Придністров'я. – Кам'янець-Подільський: Вид-во "Медобори-2006", 2013. – С. 50–56.
17. Венедиктов И., Герасимов Т. Тракийского изкуство. – София: Български художник, 1973.
18. Вереш П. Этногенез и этническая история венгерского народа до 896 года: автореф. дис. ... канд. ист. наук. – М., 1979.
19. Войтович Л. В. та ін. Історія Візантії. Вступ до візантиністики. – Львів: Априорі, 2011.
20. Вольфрам Х. Готы. От истоков до середины VI века (опыт исторической этнографии). – СПб: Ювента, 2003.
21. Врионис С. Славянското общество на Балканите (VI–VII в.). – София: Парадигма, 1999.
22. Гамкрелидзе Т. В., Иванов В. В. Индоевропейский язык и индоевропейцы. Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры. В 2 тт. – Тбилиси: Изд-во Тбилисского университета, 1984.
23. Гудкова А. В. I–IV вв. в Северо-Западном Причерноморье (культура оседлого населения). // Stratum Plus. – 1999. – № 4. – С. 235–404.
24. Гудкова А. В., Фокеев М. М. Земледельцы и кочевники в низовьях Дуная I–IV вв. н.э. – К.: Наукова думка, 1984.
25. Данов Х. Древна Тракия. – София, 1969.
26. Данов Х. Траки. – София: Народна просвета, 1982.
27. Дергачев В. А. Молдавия и соседние территории в эпоху бронзы. – Кишинев: Штиинца, 1986.
28. Дергачев В. О скипетрах, о лошадях, о войне: этюды в защиту миграционной концепции М. Гимбутас. – СПб: Нестор-История, 2007.
29. Джонс А. Х. Гибель Античного мира. – Ростов-на-Дону, 1997.

- 30.Дмитриев А. Д. Падение Дакии // Вестник древней истории. – 1949. – № 1. – С. 76–85.
- 31.Етнокультурні процеси в Південно-Східній Європі в I тисячолітті н.е. – К., 1999.
- 32.Златковская Т. Д. Возникновение государства у фракийцев VII–V вв. до н.э. – М.: Наука, 1971.
- 33.Златковская Т. Д. Мёзия в I–II веках нашей эры. К истории Нижнего Дуная в римское время. – М.: Издательство АН СССР, 1951.
- 34.Златковская Т. Д. Племенной союз гетов под руководством Биребисты (I в. до н.э.) // Вестник древней истории. – 1955. – № 2. – С. 73–91.
- 35.Иванишевич В., Казанский М. Герулы Юстиниана в Северном Иллирикуме и их археологические следы // Stratum Plus. – 2010. – № 5. – С. 147–157.
- 36.Казакевич Г. Кельти: традиційна культура та соціальні інститути. – К.: Фітосоціоцентр, 2006.
- 37.Каждан А. П., Литаврин Г. Г. Очерки истории Византии и южных славян. – СПб, 1998.
- 38.Казанский М. М. Славяне и дунайские германцы в VI веке: свидетельства письменных источников и некоторые археологические данные // Штрихи к портретам минувших эпох. Археология, история, этнография. Кн. I (MMXIV) / Отв. ред. Е. П. Токарева, В. Г. Лушин. – Зимовники, 2014. – С. 175–200.
- 39.Кащеев В.И. Эллинистический мир и Рим. Война, мир и дипломатия в 220–146 годах до н. э. – М., 1993.
- 40.Кіосак Д. В. Економіка населення Південно-Східної Європи (XI – початок VI тис. до н.е.): автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02 / Д.В. Кіосак ; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – Одеса, 2009.
- 41.Клейн Л. С. Этногенез и археология. Т. 1, 2. – СПб.: Евразия, 2013.
- 42.Кобылина М. М. Античное искусство на территории Болгарии // Материалы по теории и истории искусства. – М.: Изд-во МГУ, 1956. – С. 49–72.
- 43.Колосовская Ю. К. К истории падения римского господства в Дакии // Вестник древней истории. – 1955. – № 3. – С. 63–84.
- 44.Колосовская Ю. К. Паннония в I–III веках. – М.: Наука, 1973.
- 45.Колосовская Ю. К. Римский наместник и его роль во внешнеполитической истории Дакии // Вестник древней истории – 1988. – № 4. – С. 20–37.
- 46.Конча С. Індоевропейці: пізнання доісторії. – К., 2017.
- 47.Конча С. Концепція "степових інвазій" М. Гімбутас. Спроба критичного аналізу // Археологія. – 2001. – № 1. – С. 35–43.

- 48.Королюк В. Д. Перемещение славян в Подунавье и на Балканах // Советское славяноведение. – 1976. – № 6. – С. 43–54.
- 49.Корсунский А. Р., Гюнтер Р. Упадок и гибель Западной Римской империи и возникновение германских королевств. – М.: МГУ, 1984.
- 50.Котигорошко В. Верхне Потисся в давнину. 1000000 років тому – Х сторіччя н.е. – Ужгород, 2008.
- 51.Котигорошко В. Г. Романізація Дакії та її вплив на північну периферію Карпатського ареалу // Карпатика. Давнина та сучасність. – Вип. 33. – Ужгород, 2005. – С. 84–109.
- 52.Кругликова И. Т. Дакия в эпоху римской оккупации. – М., 1955.
- 53.Кудрявцев О. В. Исследования по истории Балкано-Дунайских областей в период Римской империи и статьи по общим проблемам древней истории. – М.: Изд-во АН СССР, 1957.
- 54.Кудрявцев О. В. Эллинические провинции Балканского полуострова во II в. н.э. – М.: Изд-во АН СССР, 1954.
- 55.Кузьмин Ю. Н. Внутренняя и внешняя политика Македонского царства (270–230-е годы до н. э.). Автореферат дисс. ... к.и.н. – Саратов, 2003.
- 56.Культура Византии. IV – первая половина VII в. / Отв. ред. З. В. Удальцова. – М.: Наука, 1984.
- 57.Куманецкий К. История культуры Древней Греции и Рима. – М.: Высшая школа, 1990.
- 58.Левинский А. Н. История гетов в лесостепи Юго-Восточной Европы (к. VI – вторая пол. IV вв. до н. э.) // Stratum plus. – 2010. – № 3. – С. 15–127.
- 59.Литаврин Г. Г. Византия и славяне: Сб. статей. – СПб, 1998.
- 60.Лозинська С. Етапи розбудови дакійського лімесу // Карпатика. Давня історія України і суміжних регіонів. – Вип. 13. – Ужгород, 2001. – С. 168–175.
- 61.Лозинська С. Племена карпатського регіону в зовнішній політиці Римської імперії (друга половина I ст. до н.е. – II ст. н.е.) // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного ун-ту імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль, 2004. – С. 117–120.
- 62.Лозинська С. Паннонський лімес Римської імперії та етапи його розбудови в I–III ст. н.е. // Наукові записки Національного ун-ту «Острозька академія»: Історичні науки. – Острог, 2006. – С. 334–345.
- 63.Лозинська С. О. Прикордонна політика Римської імперії у Центрально-Східній Європі (I–III ст. н.е.). Автореферат дис. ... канд. іст. наук. – Львів, 2010.
- 64.Магомедов Б. Черняховская культура. Проблема этноса. – Lublin: Wyd-wo UMCS, 2001.

- 65.Массон В. М. Первые цивилизации и всемирная история. Учебное пособие. – Кишинев: Высшая Антропологическая школа, 2005.
- 66.Мачинский Д. А. К вопросу о территории обитания славян в I–IV вв. // Археологический сборник Государственного Эрмитажа. – 1976. – Вып. 17. – С. 82–100.
- 67.Мачинский Д. А., Тиханова М. А. О местах обитания и направлениях движений славян в I–VII вв. н.э. (по письменным и археологическим источникам) // Acta Archaeologica Carpathica. – 1976. – Т. XVI. – S. 59–94.
- 68.Махлаюк А. Римские войны. Под знаком Марса. – М.: Центрполиграф, 2003.
- 69.Мелюкова А.И. Культура племён Днестровско-Прутского междуречья (VIII–I вв. до н.э.) // Древняя культура Молдавии. – Кишинёв, 1974. – С. 7–52.
- 70.Мелюкова А.И. Скифия и фракийский мир. – М.: Наука, 1979.
- 71.Мончиньська М. Велике переселення народів. Історія неспокійної епохи IV та V століть: Курс лекцій. – К.: Софія-А, 2009.
- 72.Найденова В. П. Культ Митры в Нижней Мезии и Фракии // Проблемы античной культуры. – М.: Наука, 1986. – С. 56–60.
- 73.Невская В. П. Византий в классическую и эллинистическую эпохи. – М., Л.: Изд-во АН СССР, 1953.
- 74.Неолит – Энеолит Юга и Неолит Севера Восточной Европы. – СПб, 2003.
- 75.Никулицэ И. Т. Геты IV–III вв. до н. э. в днестровско-карпатских землях. – Кишинев, 1977.
- 76.Никулицэ И. Т. Северные фракийцы в VI–I вв. до н. э. – Кишинёв: Штиинца, 1987.
- 77.Носенко Е. Э. Представление кельтов о загробном мире // Вестник древней истории. – 1990. – № 3. – С. 101–112.
- 78.Оппенгеймер С. Изгнание из Эдема. Хроники демографического взрыва. – М.: Эксмо, 2004.
- 79.Острогорський Г. Історія Візантії. – Львів, 2002.
- 80.Очерки истории культуры славян. – М., 1996.
- 81.Панайотов И. Ямната култура в българските земи. – София: Изд-во на Бълг. акад. на наук., 1989.
- 82.Парфенов В. Н. Домициан и Децебал: нереализованный вариант развития римско-дакийских отношений // Античный мир и археология. – Вып. 12. – Саратов, 2006. – С. 215–227.
- 83.Пауэлл Т. Кельты. Воины и маги. – М.: Центрполиграф, 2004.
- 84.Пачкова С. П. Зарубинецкая культура и латенизированные культуры Европы. – К., 2006.

85. Плетнева С. Кочевники средневековья. Поиски исторических закономерностей. – М.: Наука, 1982.
86. Погребальный обряд племен Северной и Средней Европы в I тысячелетии до н. э. – I тысячелетии н. э. – М., 1974.
87. Попов Д. Древна Тракия. История и култура. – София: Лик, 2009.
88. Прохненко І. Історія військової справи даків I ст. до н.е. – початку II ст. н.е. Автореферат дис. ... канд. іст. наук. – Ужгород, 2002.
89. Ранович А. Б. Восточные провинции Римской империи в I–III вв. н.э. – М., Л.: Изд-во АН СССР, 1949.
90. Рафалович И. А. Славяне VI–IX веков в Молдавии. – Кишинев, 1972.
91. Редина Е.Ф. Нижний Дунай в системе культурных контактов скифов и фракийцев // Археологія та етнологія Східної Європи: матеріали та дослідження. – Одеса, 2000. – С. 243–252.
92. Ременников А. М. Борьба племен Подунавья с Римом в 70-х годах III в. // Античное общество. Труды конференции по изучению проблем античности. – М.: Наука, 1967. – С. 188–192.
93. Рубцов С. М. Легионы Рима на Нижнем Дунае. Военная история римско-дакийских войн. – СПб: Петербургское востоковедение; М.: Филомастис, 2003.
94. Сафронов В. А. Индоевропейские прародины. – Горький, 1989.
95. Седов В. В. Очерки по археологии славян. – М., 1994.
96. Седов В. В. Славяне в раннем Средневековье. – М., 1995.
97. Синиця Є. Перунові діти. Військова справа слов'ян на початку Середньовіччя. – К.: Темпора, 2012.
98. Сиротенко В. Т. История международных отношений в Европе во второй половине IV – начале VI в. – Пермь, 1975.
99. Славяне и их соседи в конце I тыс. до н.э. – первой половине I тыс. н.э. – М.: Наука, 1993.
100. Славяне Юго-Восточной Европы в предгосударственный период. – Киев: Наукова думка, 1990.
101. Славяне: этногенез и этническая история. – Л., 1989.
102. Степанчук В., Сапожников И. В. Палеолит Балкан и Северного Причерноморья: взаимодействие или независимое сосуществование? // Материалы по археологии Северного Причерноморья. – Вып. 11. Terra Cognoscibilis. Культурное пространство между Балканами и Великой степью в эпоху камня – бронзы. – Одесса: СМІЛ, 2010. – С. 11–39.
103. Сюсько К. М. Маркоманнські війни в Середньому Подунав'ї // Карпатика. – Вип. 37. – Ужгород, 2008. – С. 164–189.

104. Тачева-Хитова М. История на източните култове в Долна Мизия и Тракия V в. пр. н.э. – IV в. от н.э. – София: Наука и изкуство, 1982.
105. Тельнов Н. П. Восточнославянские древности VIII–X вв. Днестровско-Прутского междуречья // *Stratum Plus*. – 1999. – № 5. – С. 313–327.
106. Тереножкин А. И. Киммерийцы. – К.: Наукова думка, 1976.
107. Титов В. С. Некоторые проблемы возникновения и распространения производящего хозяйства в Юго-Восточной Европе и на юге Средней Европы // *Краткие сообщения Института археологии АН СССР*. – 1984. – Вып. 180. – С. 20–25.
108. Титов В. С. Неолит Карпатского бассейна. Исследования и материалы. – М., 1996.
109. Тодд М. Варвары. Древние германцы. Быт, религия, культура. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2006.
110. Тодорова Х. Каменно-медната епоха в България. – София: Наука и изкуство, 1986.
111. Тодорова Х. Новокаменната епоха в България (краят на VII–VI хилядолетие). – София, 1993.
112. Томпсон Э. А. Римляне и варвары. Падение Западной империи. – СПб: Ювента, 2003.
113. Фёдоров Г. Б., Полевой Л. Л. Археология Румынии. – М., 1973.
114. Фёдоров Г. Б. Этногенез волохов, предков молдаван, по данным археологии (историографический аспект) // *Stratum Plus*. – 1999. – № 5. – С. 14–74.
115. Филип Я. Кельтская цивилизация и ее наследие. – Прага, 1961.
116. Фол В. Древна Тракия. – София: Европалия България, 2002.
117. Хаттон Э. Аттила. Предводитель гуннов. – М., 2005.
118. Чайлд Г. Арийцы. Основатели европейской цивилизации. – М.: Центрполиграф, 2009.
119. Черненко Е. В. Скифо-персидская война. – К.: "Наукова думка", 1984.
120. Черных Е. Горное дело и металлургия в древнейшей Болгарии. – София, 1979.
121. Чубова А. П. Искусство Европы I–V веков. Европейские провинции Древнего Рима. – М., 1970.
122. Шатіло Л. О. Ранній неоліт Південно-Східної Європи: окреслення меж регіону // *Праці Центру пам'яткознавства*. – Вип. 24. – К., 2013. – С. 110–118.

123. Шелов Д. Б. Скифо-македонский конфликт в истории античного мира // Проблемы скифской археологии. – М., 1971. – С. 54–63.
124. Шофман А. С. История античной Македонии. Ч. I, II. – Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1960, 1963.
125. Шушарин В. П. Ранний этап этнической истории венгров. Проблемы этнического самосознания. – М.: РОССПЭН, 1997.
126. Щербей К. І. Провінційна політика Римської імперії у Середньому та Нижньому Подунав'ї в кінці I ст. до н.е. – III ст. н.е. // Карпатика. – Вип. 36. – Ужгород, 2007. – С. 111–124.
127. Щербей К. І. Система адміністративного управління та організація військового захисту римської Дакії // Карпатика. – Вип. 37. – Ужгород, 2008. – С. 137–151.
128. Щукин М. Б. Готский путь. Готы, Рим и черняховская культура. – СПб, 2005.
129. Щукин М. Б. Забытые бастарны // Stratum Plus. – 1999. – № 5. – С. 75–90.
130. Щукин М. Б. О первом появлении готов в Дунайско-Причерноморском регионе и начале черняховской культуры // Европа–Азия: Проблемы этнокультурных контактов. – СПб, 2002. – С. 194–214.
131. Щукин М. Б. Рождение славян // Стратум. Структуры и катастрофы. – СПб, 1997. – С. 111–151.
132. Эрдели И. Кабары (кавары) в Карпатском бассейне // Советская археология. – 1983. – № 4. – С. 169–183.
133. Этногенез народов Балкан и Северного Причерноморья. Лингвистика, история, археология. / Отв. ред. Л. А. Гиндин. – М.: Наука, 1984.
134. Яйленко В. П. Греческая колонизация VIII–III вв. до н.э.: По данным эпиграфических источников. – М.: Наука, 1982.
135. Anthony D. W. The Horse, The Wheel, and Language: How Bronze-Age Riders From the Eurasian Steppes Shaped the Modern World. – Princeton: Princeton University Press, 2007.
136. Ancient Europe. 8000 B.C. – A.D. 1000: Encyclopedia of the Barbarian World. – V. 1, 2. / P. Bogucki, P. J. Crabtree, Editors in Chief. – New York: Charles Scribner's Sons, 2004.
137. Archaeological research in Slovakia. – Nitra, 1981.
138. Archeologia o początkach słowian / Red. P. Kaczanowski, M. Parczewski. – Kraków, 2005.
139. Brandt T. The Heruls. [Electronic resource]: <http://www.gedevasen.dk/heruls.pdf>

140. Buko A. *The Archaeology of Early Medieval Poland. Discoveries – Hypotheses – Interpretations.* – Leiden, Boston, 2008.
141. Chochorowski J. *Expansja kimmeryjska na tereny Europy Środkowej.* – Kraków, 1993.
142. Collis J. *The European Iron Age.* – London, New York, 2003.
143. Curta F. *The Beginning of the Middle Ages in the Balkans // Millennium.* – 2013. – № 10. – P. 145–214.
144. Curta F. *The Making of the Slavs. History and Archaeology of the Lower Danube Region c. 500–700.* – Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
145. Dąbrowski J. *Polska przed trzema tysiącami lat. Czasy kultury łużyckiej.* – Warszawa: Trio, 2009.
146. Dubicki A. *Wojny dackie 101–106 n.e. – Zabrze–Tarnowskie Góry: Inforteditions, 2013.*
147. *Europe's first farmers / T. D. Price (ed.).* – Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
148. *Encyclopedia of Indo-European Culture. / Ed. by J. P. Mallory, D. Q. Adams.* – London: Fitzroy Dearborn Publishers, 1997.
149. Galuška L. *Slované doteky předků. O životě na Moravě 6–10 století.* – Brno, 2004.
150. Gimbutas M. *Bronze Age Cultures in Central and Eastern Europe.* – The Hague: Mouton, 1965.
151. Godłowski K. *Z badań nad zagadnieniem rozprzestrzeniania słowian v V–VI w. n.e.* – Kraków, 1979.
152. Hensel W. *Polska starożytna.* – Wrocław, 1973.
153. Kaczanowski P., Kozłowski J. K. *Najdawniejsze dzieje ziem polskich (do VII w.)* – Kraków: FOGRA, 1999.
154. Klaić N. *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku.* – Zagreb: Školska Knjiga, 1975.
155. Kulikovski M. *Rome's Gothic Wars. From the Third Century to Alaric.* – Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
156. Kurnatowska Z. *Słowiańszczyzna południowa.* – Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, 1977.
157. Maenchen-Helfen O. *The World of the Huns.* – Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 1973.
158. Mačala P. *Etnogenéza Slovanov v archeológii.* – Košice, 1995.
159. Madgearu A. *The Avars and Dobrudja // Проблеми на прабългарската история и култура.* – 2007. – Т. 4, 2. – С. 263–278.
160. Manco J. *Ancestral Journeys. The Peopling of Europe from the First Venturers to the Vikings.* – London: Thames & Hudson, 2015.

161. Okulicz J. Pradzieje ziem pruskich od późnego paleolitu do VII w. n.e. – Wrocław, 1973.
162. Parczewski M. Początki kultury wczesnosłowiańskiej w Polsce. – Krakow, 1988.
163. Perlés C. The Early Neolithic in Greece. The first farming communities in Europe. – Cambridge, 2001.
164. Srejovic D. Lepenski Vir. – Beograd, 1969.
165. Stolarek I., Figlerowicz M. Homo sapiens w Europie – historia zapisana w DNA // Nauka. – 2016. – № 3. – S. 7–25.
166. The Other Europe in the Middle Ages. Avars, Bulgars, Khazars and Cumans. / Ed. by F. Curta. – Leiden, Boston: Brill, 2008.
167. Tymieniecki K. Ziemie polskie w starożytności: ludy i kultury najdawniejsze. – Poznań, 1951.
168. Wheeler E. L. Rome's Dacian Wars: Domitian, Trajan, and Strategy on the Danube // The Journal of Military History. – 2010. – № 74. – P. 1185–1227; 2011. – № 75. – P. 191–219.